

Summer 1985

АНАБАЗИС NABASIS

НАЦІОНАЛІЗМ – ЦЕ ВЕЛЕТЕНСЬКА
І НЕПОБОРНА СИЛА, ЯКА ЯСКРАВО
ПОЧАЛА ПРОЯВЛЯТИСЯ В XIX ВІЦІ. ПІД ЙІ
МОГУТНІМ НАТИСКОМ ЛАМАЮТЬСЯ
НЕПЕРЕМОЖНІ, ЗДАЄТЬСЯ, КАЙДАНИ, РОЗ-
ПАДАЮТЬСЯ ВЕЛИКІ ІМПЕРІЇ І З'ЯВЛЯ-
ЮТЬСЯ ДО ІСТОРИЧНОГО ЖИТТЯ НОВІ
НАРОДИ. НАЦІОНАЛІЗМ ЄДНАЄ,
КООРДИНУЄ СИЛИ, ЖЕНЕ ДО БОРОТЬБИ,
ЗАПАЛЮЄ ФАНАТИЗМОМ ПОНЕВОЛЕНІ
НАЦІЇ В ЇХ БОРОТЬБІ ЗА СВОБОДУ.

ЯК НЕ МОЖНА СПИНІТИ РІЧКУ, що
ЗЛАМАВШИ КРИГУ НАВЕСNI БУРХЛИВО
НЕСТЬСЯ ДО МОРЯ, ТАК НЕ МОЖНА
СПИНІТИ НАЦІЇ, що ламає свої
КАЙДАНИ, ПРОКИНУВШИСЬ ДО ЖИТТЯ.

МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ

Всю кореспонденцію (лист, чек, пакунок)
просимо відресувати на:

VALENTYN MOROZ ANABASIS
23 Armada Ave.
Toronto, Ont.
M6S 3W7
Canada
Tel.: 416-787-6862

SUBSCRIPTION FOR 1985

ANABASIS
23 Armada Ave.
Toronto, Ont.
M6S 3W7, Canada

CANADA	\$16.00 (Canadian)
UNITED STATES	\$14.00 (U.S.)
all others:	
BY BOAT	\$14.00 (U.S.)
AIR MAIL	\$17.00 (U.S.)

NAME .....
ADDRESS .....
.....
.....
.....

Історія
найбільшої
збройної
спільноти

модерн

стара

ІСТОРИЯ

АНАБАЗИС

Історія світового

Історія світового

Історичних фронтів

Вінок, покладений Рейгеном на німецькому цвинтарі Бітбург, зробив сенсацію. Але мало хто зрозумів, що то був історичний момент, поворотний пункт в історії Заходу. Москва вміло використовує розколину, витворену між Німеччиною та рештою Заходу в результаті Другої світової війни. Рейген сказав: Ми хочемо замазати цю розколину. Минулє не повинно руйнувати будучість. І певні галасливі групи мусять з цим примиритися.

PIK VI

ч. 2 (21)

ЛІТО 1985

Історія світового
Історичного

ТОРОНТО

Історія світового історичного

А Н А Б А З И С

A N A B A S I S

Ukrainian Magazine

Toronto, Canada

Price 3.50 dol.

Виходить чотири рази на рік
QUARTERLY

DATE OF ISSUE:

JUNE , Summer 1985

ISSN 0824-3557

Second class mail registration number 5730

Publisher — VALENTYN MOROZ

Редакційна колегія

ЯРОСЛАВ ЛЕБЕДИНСЬКИЙ
ВІРА МОРОЗ
ЗОР'ЯНА БЕССЕР
ДМИТРО СТРОІЧ
ВОЛОДИМІР МОХУН
СТЕПАН ГОРЛАЧ
ЛЮБОМИР ХАБУРСЬКИЙ
КАРЛО СОБЕНКО

Обгорта — АНАТОЛІЙ КОЛОМИЄЦЬ

Підписані статті висловлюють точку зору автора,
а не редакції.

Надіслані рукописи не повертаються.
Редакція застерігає за собою право скорочувати
статті та виправляти мову.

Всі права застережені.
Copyright

Передруки дозволені за поданням джерела

НАЙНОВІШІ ТЕНДЕНЦІЇ В УКРАЇНІ

Минулий, 1984 рік приніс з України цікаві новини. З них можна вгадати обличчя українських 80-х років, що нарешті вирізьблюється. Мова — про кілька симптомів. Узяті окремо, вони нічого не кажуть. Але в сумі дають явну тенденцію.

По приїзді на Заході в 1979 році, я кілька разів зачепив тему про те, що 80-ті роки будуть неспокійними. Тепер це вже істина бездискусійна. Але нас, Українців, цікавить неспокій в Україні. І в першу чергу, звичайно, кожному хочеться вгадати, яким буде обличчя майбутнього українського неспокою. Іншими словами кажучи — чекаємо нової хвили піднесення в Україні.

Практично неможливо вгадати, у яких формах виявиться нова хвиля. Ніхто не міг передбачити перед 1980 роком, що нова хвиля піднесення у Польщі вибухне у формі масового робітничого руху «Солідарності». Перед іранською революцією деякі експерти писали, що шахський Іван — дуже стабільна система, і що він буде п'ятою потугою у світі у 2000 році. Ніхто не передбачав вибуху національно-релігійного фанатизму й феномену аятолізму. У 60-ті роки Україна дала яскраву хвилю пробудження. В цілому то була революція поетів і поетизму. Навіть громадсько-політичні акції були бачені їх творчими крізь призму поетизму. У кінці 60-х років ця хвиля пішла на спад; історичний маятник хитнувся в інший бік.

Якою буде нова хвиля, що неминуче прийде після спаду? Єдине, що можна певно сказати: це вже не буде революція поетів. Бачимо на прикладі Поляків, що «Солідарність» — то вже масовий рух на вулиці. Символом його вже є не інтелектуал типу Міхніка, що чарує публіку поетичним хистом. Символом є Валенса — простий робітник з шістьма дітьми і двома жінками у своїй біографії; на запитання італійського кореспондента він відповідає, що ніколи в житті не прочитав книжку до кінця.

Кожна ситуація вимагає відповідного символу.

Першими зsovітських націй увійшли в нову, післядисидентську фазу Литовці. В 1972 році в Каунасі спалився студент Ромас Каланта, на знак протесту проти русифікації. Його похорон перетворився на грандіозну маніфестацію, в якій брало участь все місто. З того часу протимосковські маніфестації відбуваються у Вільнюсі й Каунасі регулярно. На Україні литовські події повторилися на 7 літ пізніше, в час похорону Володимира Івасюка у 1979 році, коли багатотисячна маніфестація уперше вsovітських умовах співала відкрито на вулицях Львова український гімн. По суті це була проба чогось принципово нового; пробний постріл майбутньої війни. І все ж то був окремий симптом. Навіть утворення Гельсінської групи на Україні в 1976 році відбулося в рамках спаду; фактично група була інородним тілом в українській ситуації, що виросло не з власних ресурсів. То

був відблиск модної на Заході тенденції «гюмен райтс». Без сумніву, поява Гельсінської групи була подією кольосального значення: уперше після 40-річної перерви на Україні з'явилася легальна опозиція. Але справа в тім, що на цей час ресурси легальної активності вичерпалися; навіть в умовах Польщі «Солідарність», незважаючи на могутнє 11-міліонове членство, мусила піти в підпілля. Афганістан став і символом, і яскравим закликом до початку відвертої мілітарної боротьби з кремлівським імперіялізмом.

Все це привело до усвідомлення необхідності інших форм спротиву.

Початком того, що прийшло до нас у 1984 році вже у вигляді тенденції з рясним букетом фактів у руці, була перестрілка коло села Поляна в Закарпатті 10 червня 1982 року. У перестрілці з КГБ загинув Борис Тереля. То була перша свідомо зорганізована збройна група до довгій перерви, після припинення діяльності УПА. Ці постріли сприйнялися більшістю як епізод. Все ж два роки підряд у Торонто відбулась маніфестація 10 червня (у 1983 і 1984 році). В «Торонто Сан» з'явилася стаття про збройне підпілля в Україні.

Тенденції минулого року — відлуння перестрілок в Карпатах. Їх кілька.

По-перше, на Україні знову виходить самвидавний журнал «Хроніка католицької церкви на Україні». На Заході є покищо дев'ять його видань. Новий журнал — це наступник «Українського Вісника», що виходив у 1970-74 роках. Назва нового журналу мимоволі викликає асоціацію з «Хронікою Литовської Католицької Церкви». У першу чергу варто відмітити, що «Хроніку...» можна назвати умовно католицькою. Як і литовська «Хроніка...», наш журнал є по суті голосом нації. На його сторінках широко відбита діяльність націоналістів, православних, покутників, еговістів. Та й розумінні католицтва, автори журналу дуже національні. Досить навести уривок з ч.6 «Хроніки...»:

«Бо якщо ми в метрополії (на рідних землях — ПРИМ. Ред.) творимо майже єдине тіло, що стоїть на одних ногах, то діаспора, на жаль, роз'єднана. Навіть у нашій УКЦ не всі виявляють послух супроти глави Церкви, а це може довести до небажаних наслідків, — і ще — слід пам'ятати тим, хто насмілився на непослух Патріярхові Йосифові I, — ми того не розуміємо, в якщо так, то люди, які йдуть проти об'єднування, будуть безжалісно викреслені з НАЦІї. Дорога на Україну для таких буде навіки закритою. Ці люди нічим, я повторюю, нічим не причинилися у справі визволення України, — чим могли, шкодили і продовжують шкодити... Деколи ми думаємо, що то агенти Москви...»

Слово «нація» подане в оригіналі великими літерами. Так розуміють католицтво Йосип Тереля і його товариші. У текстах «Хроніки...» українство і католицтво регулярно виступають як синоніми. Наприклад, у ч.6:

«Українці! Пам'ятайте, що є вірници та вірники, що до склону вірні нашій Католицькій Церкві, Україні — моліться, моліться кождодневно, повсякчас — Бог прийде на допомогу розіп'ятій Україні, не марні слізі і кров невинно убієнних, замордованих по тюряма та таборах за віру та Україну!»

У відкритому листі до президента Ізраїлю Йосип Тереля, заявляючи про бажання стати громадянином цієї країни, каже:

«Наді мною готується нова судова розправа, і тому я не бажаю, щоб я рахувався громадянином СРСР — жити, працюючи для України, або померти — але не їх громадянином, яким мене насильно зробили окупанті»
(*«Хроніка...»*, ч. 3)

Жити і вмерти для України — так звучить католицьке кредо Йосипа Тереля. Варто добре запам'ятати ці слова декому тут, на еміграції; саме тим, хто натякає, що «навіть від України треба відмовитись заради Христя». Саме Христос дає Терелі силу боротись за Україну. Його заяви — це відро холодної води на голови деяких еміграційних провокаторів, які у своїй пігмейській СЛІПОТІ УЯВЛЯЮТЬ, що в МАЙБУТНІЙ Україні можна буде робити протиукраїнські провокації так само легко, як в еміграційному барабанчому табуні. Україна ясно каже: такі будуть «безжалісно викреслені з нації».

Поява періодичного журналу поряд з вільним потоком самвидаву — це свідчення певної дозрілості руху.

Ще одна нова тенденція: в листопаді 1984 року Йосип Тереля (і ще двоє активістів) пішли у підпілля. Це перші спроби зорганізування свідомого підпілля в сучасну, після-дисидентську епоху. Факт, що КГБ з його могутнім апаратом змогло розшукати Терелю аж в лютому 1985 року, свідчить про добре коріння нового руху. Практично вже існує ширша база підпілля під назвою УНФ (Український Національний Фронт). Ця організація була заснована в 60-ті роки Красівським і Квецьком. Пізніше КГБ розбило її осередки. Як бачимо з «Хроніки...», тепер вона знову ожива. Про це ясно свідчить постанова Закарпатського обкуму партії від 3 липня 1984 року:

«КДБ має інформацію, що бандерівське підпілля під прикриттям нової вивіски Українського Національного Фронту вчинило ряд акцій — наслідки вже обговорювалися на травневому бюро обкуму 1981 р. та в жовтні 1982 року. Так, в селі Мужієве Берегівського р-ну 24 травня 81 року терористична банда «Чорного» пустила під укіс військовий ешалон, на платформах якого перевозився радар з Вілокської військової бази; це затримало «польську акцію» на дев'ять місяців.

Бескидська операція 82 року по ліквідації терористично-диверсійної групи в Лавочному та Волівці була доведена не до кінця — бандит-

ська група «Чорного» не була ліквідована повністю; товариші з КДБ на сьогоднішній день так і не розкрили винуватців пограбування двох інкасаторів на території нашої області, по сьогодні так і не виявлено осіб, що вивезли 10.000 патронів та 99 гранат із військової частини в м. Мукачево — недоліків багато, можна переліковувати ще низку неприємних випадків, але й попри всі явні недоліки КДБ добився і якісних наслідків у своїй роботі — так було ліквідовано члена бандитської групи «Чорного» Бориса Михайла ТЕРЕЛЮ, на жаль, із смертю бандита обірвалася нитка його зв'язків з бандерівським «хвістям» та території сусідньої області.»

У летючках УНФ є заклики до збройної боротьби. Дійсно, «в Україні починає пахнути Афганістаном», як говорили летючки на маніфестаціях 1983 і 1984 років у Торонті. Як бачимо, Борис Тереля — не епізод. Він був учасником руху, досить добре зорганізованого, якщо КГБ так і не встигло схопити всі кінці. Характерно, що новий рух в Україні виліковується, як видно, з старого гріху наших рухів: провінційності і замкнутості. УНФ нав'язує контакти з сусідами, і пробує мати на них вплив. У «Хроніках...» говориться про відмови Румунів відsovітських пашпорта, у зв'язку з тим, що їм забороняють називати «Румун» і пишуть у пашпортах «Молдованин». Як на Радехівщині, так і в Молдавії були вивішенні відповідно українські і румунські прапори. «Хроніки...» повідомляють також про висилання українських уніатських священиків на Білорусь, і про події в Білорусі. Дуже цікавим є документ спільної наради УНФ і Румунської Групи Відродження»:

СПІЛЬНА ЗАЯВА РУМУНСЬКОЇ ГРУПИ ВІДРОДЖЕННЯ ТА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ФРОНТУ

Ми, група румунських патріотів, підносимо наш голос, щоб нас почули в Москві й інших миродайних колах Європи.

— Ми — члени великої румунської родини й уважаємо себе ними. Домагаємося того, щоб до нашого народу ніхто чужий не мішався.

— Бажаємо возвращення з споконвічним материнським тілом — МАТИР'Ю РУМУНІЮ. Ми, румуни, що проживаємо на окупованих землях під Москвою, звертаємося заразом до всіх народів землі, щоб останні у своєму власному інтересі солідаризувалися із жаданням румунів.

На спільній конференції УНФ та Румунської групи відродження було ухвалено про спільні домагання назрівших справ обох сторін. Ми зобов'язуємося спільно вибороти наші волі з-під чобота Москви.

— Ми, члени виконавчого комітету УНФ, вимагаємо від правителів комуністичної Москви припинити всі знушення та політику геноциду по відношенні до України; зліквідувати всі концтабори на території України; ми вимагаємо повної українізації у всіх державних установах, встановлення таможених (митних — примірка Ред) кордонів між нашими республіками, друкування власної грошової одиниці, створення української національної армії; ми вимагаємо повної волі для нашої УКЦ та автокефальної Української Православної Церкви, і тільки тоді і за

таких умов можлива спільна державна спілка народу Українського з народом Російським.

Народи, як румунський, так і український, доведені до відчаю несправедливістю Москви, не бачать виходу із даної ситуації — нам лишається одне: збройне повстання

27.1.1984 р.

Комрат — Львів»

Особливо широкий погляд на речі демонструє стаття під назвою «Чи проіснує советська імперія ще 300 років?», поміщена в ч. 7. Даємо уривки з неї.

«Проіснує, якщо:

Це буде вигідно закордонному капіталові.

Моя думка така: Закордонному капіталові вигідно мати такого партнера як ССРР, який не може конкурувати із Заходом через свою зруйновану економіку, нерентабельність, нездібність вести будь-яку господарську працю...

Воно вигідно мати вічного довжника (...)

Проіснує, якщо:

ми, націоналісти, не використаємо афганської авантюри. Як? Ця авантюра (ми не будемо говорити про цілі і завдання Москви) нав'язана в безпосередній близькості до кордонів ССРР. На території Афганістану живуть нації, що замешкують ССРР, а що своє матірнє тіло мають під московським окупантам,— воно ясне, що якщо розпочнуться партизанські дії на території цих республік, то росіянам прийдеться воювати на багатьох фронтах. Ми, українці, не можемо стояти осторонь від боротьби народів за своє визволення — це знайти, що ми повинні активно брати якнайживішу участь у всіх рухах (...)

Чим може допомогти (своїй) метрополії українська й інші національні діаспори? Об'єднанням і спільним виступом проти будь-яких починань Кремля. Під сучасну пору Москва боїться перевирання Регана на нову каденцію президентом,— а це значить, що вся еміграція повинна віддати свої голоси за пана Регана, це в наших інтересах. Більше контактуватися зі світовою людською спільнотою, розкриваючи перед світом обличчя найстрашнішої з-поміж імперій, які будь-коли існували. Найспівчутливіше відноситься до поневоленої України німецька нація, особливо ж гаряче сприймають наше горе католики Австрії, такі речі не забуваються ніколи. На сході наші симпатики — це народ Японії. Я мав розмову з японським економістом, що був у Москві в 81-му році як представник однієї з торговельних фірм Японії, і він сказав мені таке: «Якщо Україна здобуде свою незалежність, ми будемо свідками другого економічного чуда в світовій економіці». Я спитав: «А хто перший?» — Відповідь: Ми, японці. Я спитав, чому він каже «здобудете; а може росіяни самі дадуть нам свободу, так як це зробили англійці й інші нації, що мали колонії?» Відповідь: «Ніколи! Росіян слід поставити перед фактом, але і тоді отримаєте лише те, що їм не потрібне. Скажіть, Йосипе Михайловичу, чого практично добилися українці, віддавши свої найкращі сили в дисидентський рух пацифістів, це, що дала вам Москва на ваші прохання,

що ви отримали?» Відповідь: «Нішо». «Ми ворогували з великом Китаєм, а тепер ми дружимо; чому ви не шукаєте приятелів на Сході? Це може довести до конкретних вислідів у вашій боротьбі. Та ж Захід ніколи, повторюю, ніколи нічим конкретним вам не допоможе за винятком декількох націй, які подадуть вам моральну допомогу, та й то не завжди... Та ж те, що Україна — це колонія Москви не надто зворушує тих, хто свободу має. Скажіть, що ви знаєте про Японію? А про Китай? І ще про низку країн Сходу?» Я відповів, що практично нічого, цебто, що те, що ми знаємо — це дуже мало». А то ви пізнавайте, шукайте аналогій, це пригодиться в майбутньому».

Особливо цікаве тут трактування теми Китаю й Японії. Тут, на Заході, ми часто задурманені тезами про «жовту небезпеку», спрітно пошированими Москвою, щоб Захід боявся Китаю, а не Росії. Там, на Україні — чудове розуміння: Китай є нашим природним союзником. Цікаве також місце про лекцію для в'язнів:

«Під час моого побуту в Янівському концтаборі приїхав лектор політуправління з Києва. Лекцію читано на тему: «Зовнішні вороги». Він почав від Китаю і при тому заявив, що на випадок війни «зеків» (в'язнів — прим. Ред) братимуть на фронт, на що заля зареагувала свистом... Опісля лектор перейшов на Польщу і при тому заявив таке: «Войтила після війни побудував понад 10.000 костелів, до війни їх було в Польщі 7.000. Поляки готуються до війни з ССРР...» При тому він ставив наголос на тому, що поляки не давали українцям розвиватися національно, а тепер росіяни піднімали нам культуру... Після того патетично вигукнув: «Держава пам'ятає про вас, ви є передовим загоном робітників, яких праця ціниться; нехай вороги не думають, що їм вдастся роз'єднати наше суспільство. Ми розглядаємо питання про те, щоби реченець відбування кар заразовався в трудовий стаж. Не вірте дисидентам!» Про націоналістів ані слова, бо знов, що в зоні їх було декілька сотень.

Чому ці «вербувальники» нараз пригадали собі, що і «зеки» (в'язні — примітка Ред.) це люди? Стало погано, в Афганістані неуспіхи, от і пробують вербувати зрозумілих хлопців у концтаборах і одночасно провірити настрої «зеків» (в'язнів — примітка Ред).»

27.7.84 р.»

Дуже характерною є зауважка про те, що лектор ані словом не згадав «буржуазних націоналістів». Ця тема в минулому була обов'язковою для кожної лекції такого типу в Західній Україні. Але часи змінюються. Треба людей для Афганістану і для Польщі — тому заграють з Українцями. Взагалі совітська влада пішла на діяльні зрушенні, нехарактерні в минулому. Наприклад, Йосипові Терелі та іншим активістам пропонували розмову про легалізацію греко-католицької церкви. Що ж, влада має тепер справу з немалим клопотом. Відмова від совітських пашпортів (її називали спаленням їх) стає масовим явищем. «Хроніка...» говорить принаймні про тисячу випадків у карпатському

регіоні. На особливу увагу заслуговує питання покутників — релігійної групи, що проповідує концепцію месіянізму України. Група Терелі, як видно з «Хронік...», не нав'язала співпраці з покутниками, і оцінює їх негативно. Що ж, це просто означає, що в сучасному русі України з'явились свої «бандерівці» і «мельниківці». Отут нарешті маємо добру нагоду виявити наш розум (коли ще залишився на еміграції...) і зрозуміти, що і «терелівщина», і покутництво — обидві групи є нашим великим скарбом. Покутникам тяжко. З одного боку їх тисне КГБ; з другого Рим теж гальмує інформації про них. Це зрозуміло: Рим з його претензіями на світовий центр релігії не буде толерувати групу, для якої «новим Єрусалимом» є Середньо-Українська церква на Прикарпатті, де одному з покутників було видіння Божої Матері. У певних випадках можемо припустити, що «Хроніка...» необ'єктивна, оцінюючи того чи іншого діяча як «католицького». Наприклад, говориться про «вечір поета-католика» Скалича в селі коло Борині. Але ж відомо, що Скалич — покутник. Стус у таборовому щоденнику ясно називає його покутником і каже, що у нього конфіскували 700 покутницьких віршів.

В минулому ми, як правило, спізнювалися: наші руки починалися тоді, як світова тенденція уже ставила на них крапку. Починаючи з 60-х років, справи, здається, ідуть на краще. Ми — в руслі світових процесів. Після перемоги Рейгена на виборах канадська газета написала: «Революція правих в Америці продовжується». «Революція правих» (при всій умовності терміну) — гасло наших днів. Америка переживає бурхливий ріст американізму. В Ірані — затяжна традиціоналістична революція. А Афганістані — газават — свята війна; не просто за територію, а за традиційні вартості. У Литві маємо характерне поєдання національного руху з церковним; це дало якісно нову синтезу. В Естонії, Латвії бачимо перший в історії лютеранський ренесанс. (Ніколи ще в історії цих націй лютеранізм не асоціювався з національною справою; тепер це є). В азійських республіках імперії з'являють мусульманський вибух. Те саме бачимо на Україні: традиціоналістичний рух на базі масових вимог легалізації певних форм релігійного життя + підпілля + початки мілітарного спротиву. В цілому цю світову тенденцію, у яку втягнута Україна, можна назвати традиціоналістичним активізмом. Те, що робиться в Москві (ресталінізація) — це теж «поворот до джерел» (сталінських), хоч і карикатурний.

Як же ми цікавимося новими тенденціями в Україні, що нарешті з'явилися? Дивно: маємо аж дев'ять випусків «Хроніки...», де говориться про зруйновані військові поїзди в Закарпатті, про озброєні групи в лісі — але тут про це — жодної дискусії. Ніхто про це не говорить. Два українських видавництва бралися друкувати «Хроніку...», і обидва відмовилися під тиском сил, що їх фінансують. Ворожі нам сили не хочуть, звичайно, щоб на Заході ріс інтерес до України. Якщо «Хроніка...» в англійському перекладі дійдути до західного інтелектуала — це значить, що Україна в його очах відразу буде мати і власну обличчя, і власний колір. Ми вже не будемо додатком до «загально-союзничих» процесів. «Хроніку...», і взагалі цікаві вісті з України стримують, які можуть. Стримують ті, які хочуть, щоб Українці в уяві світу були завжди «старими нацистами». Ми самі в цьому

допомагаємо. Про події в Закарпатті дискусії нема. Але як тільки з'явиться якась смердючка, випущена домашнім способом у Відні, Українці моментально перекопійовують її і пхають під ніс один одному: нюхай, нюхай, нюхай! Чуєш, як смердить? Найді! Того й хоче дехто: щоб ми говорили не про Терелю і перестрілку в Карпатах, а про Візенталя. Для того його й «пожавили» тепер.

Зрештою, є в «Хроніці...» також тема військових злочинців. Але поки ми тут плачемо і доводимо, що ми невинні, на Україні вже перейшли у наступальну площину. Ось як дивиться УНФ на справу злочинів проти людства:

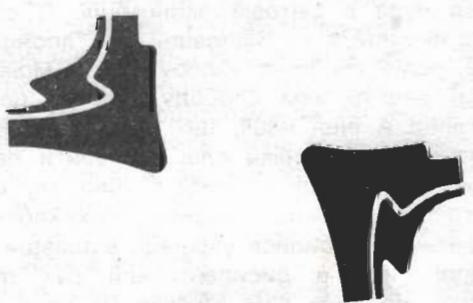
«Виконний комітет УНФ (Українського Національного Фронту) постановив, щоб видати «Чорну книгу», в якій будуть вписані прізвища воєнних злочинців, які поповнили злочини нації, нації, та культури, економіки і т.д.

В числі злочинців, які підлягають міжнародному судові, є і лікарі-психіатри, що в окремий спосіб відзначились у нищенні інакомислення на території України. «Всі еміграції Східної Європи повинні скріпити рух за поставлення закону про воєнних переступників, які сповнили злочини проти людства на територіях поневолених країн Європи, а також в Афганістані, Англії, Ливані...»

У «Хроніці...» є вже навіть початок списку злочинців: це функціонери в таборах і лікарі-психіатри. У Ливані треба шукати військових злочинців — там, де кілька років тому було вбито без жодної вині 30 тисяч мирних людей. Парадоксально: Українці у Відні, в умовах демократії, ніколи не створили жодного віденського архіву. Але він уже створюється в Карпатах. Що ж, це лише підтвердження старої істини: все, що має бути, буде на рідній землі, там, де є джерела і коріння.

Вслухаймося ще раз у заклик, що звучить до нас із найсвіжіших джерел України:

«Бо якщо ми в метрополії (на рідних землях — примітка Ред.) творимо майже єдине тіло, що стоїть на одних ногах, то діаспора, на жаль, роз'єднана. Навіть у нашій УКЦ не всі виявляють послух супроти глави Церкви, а це може довести до небажаних наслідків, — і ще — слід пам'ятати тим, хто насмілився на непослух Петріярхові Йосифові I, — ми того не розуміємо, а якщо так, то люди, які йдуть проти об'єднання будуть безжалісно викреслені з НАЦІЇ. Дорога на Україну для таких буде навіки закритою».

На прохання читачів даємо статтю «Свобода на Радіо Свобода» в англійському перекладі.

VALENTYN MOROZ

LIBERTY ON «RADIO LIBERTY»

Dear Mr. Kaminskyj.

Recently I received from you a strange and surprising letter in which you state: "In accordance with directions from the administration of Radio Liberty (RL) I am notifying you that, unfortunately, we can no longer accept your scripts. The reason stated for the termination of your contributions is that "as a political prisoner you organized boycotts against other political prisoners who were Russians and Jews." Thank you for your co-operation hitherto and I remain respectfully yours, Anatol Kaminskyj."

The letter does not specify who exactly gave these "directions". It also fails to state their nature; i.e. whether they were an outright command or only a recommendation on the basis of which you yourself resolved to terminate my contributions. Therefore, my appeal is addressed to the administration of Radio Liberty (RL) in general.

To the administration of Radio Liberty.

Dear Sirs.

First, I would like to declare that Mr. Kaminskyj's letter contains a great deal of truth. Truly, all my life I organized boycotts against a Russian named Brezhnev and a Jew named Karl Marx. However, I thought that in doing so I was performing a service for America. Now it seems that this is a sin for which I am kept from entering this American Institution even as a freelancer.

In connection with this I would like to remind you, the administration of RL, of certain facts. I am not a bedraggled refugee who abandoned ship and managed to remain in North America. I was released from prison in accordance with the demands of the President and government of the United States. I was among the five dissidents whom the Americans desired in exchange for two Soviet spies. This means that the US government and the President himself assessed my activities during my 13 years' incarceration positively. My inclusion in the five indicates that the US government and President considered me one of the five most deserving fighters for human rights in the Soviet Union. If I had engaged in any "boycotts" whilst in prison I would doubtlessly not have been included in the chosen five.

If RL's repression of myself leads to wider confrontations (I do not desire this) then the case will stand not as "Radio Liberty against Moroz" but "Radio Liberty against America".

So far, only the KGB and those who co-operated with them have judged my actions whilst in prison negatively. It is regrettable that you, the administration of RL, accept KGB argumentation as a basis on which to pass your own resolutions. I was unaware that KGB infiltration of RL had reached so far. I will fight against this as I fought for 13 years in the Soviet Union.

US newspapers continue to describe me as "Ukrainian-Canadians' greatest living hero" (I enclose an example). In this context RL appears to be a black sheep among US institutions which for some reason bleats in unison with the KGB.

I was imprisoned with many Jews and Russians. These are their opinions of me:

Yuriy Vudka:

Nevertheless, even in this painful period of my life there were some bright moments. Once, from a neighbouring yard I heard a quiet voice:

-which cell?

I gave the number.

- Political? - Yes! - Swiftly we became acquainted. It appeared that on the other side of the wall, in the neighbouring yard, Valentyn Moroz was taking a walk. We began to talk avidly and hastily, ignoring the guard. As we were led from the yard Moroz manged to inform me that soon he would begin his long hunger strike. Later I knew about the details which had led to this decision as well as about Moroz's own condition, the forced-feeding tube, etc. Somehow I was able to secretly convey a postcard to Moroz depicting a view of Lake Tiberius, and he, as a devout human-being, was deeply moved. But this also took place about a year later.

p. 205-206.

It was the same enemy that tore the six-pointed star from the neck of David Chornohiaz and the cross from the neck of Valentyn Moroz.

p. 265.

Moroz has passed through all the spheres of hell: he was thrown among agents provocateurs, bandits, lunatics: he was beaten, robbed, wounded with knives. No fantasy could express what this national hero has endured.

Yuriy Vudka. Muscovy. Ukrainian Publishers Ltd.: London, 1978.

Anatoly Radygin: Valentyn Moroz - "one of the most honest and talented of Ukrainian publicists." Boomerang, Smoloskyp, 1974, p. 268.

Tetyana Khodorovych:

Valentyn Moroz was made to serve his sentence in Vladimir Prison. There he was put in a cell with two criminals-sadists. For a long time, they kept V. Moroz from getting any sleep, taking turns at his bed.

All of the appeals of Moroz's wife to have him transferred to another cell were fruitless. "He is in with those just like himself," they told her.

His cellmates once came close to killing Moroz, weakened by the lack of sleep, ripping his stomach open with a knife. The prison authorities were forced to send him to an infirmary.

Boomerang, p. 250.

Andriy Sakharov: "I believe that every honest human-being must be appalled by the brutal treatment of one honest human-being - Valentyn Moroz" (*Valentyn Moroz: Essays, Letters and Documents*. Suchasnist, 1975, p. 251).

Alexander Yesenin-Volpin: "As regards Valentyn Moroz the Soviet authorities have not stopped at incarcerating him in Vladimir prison. Obviously afraid of his moral influence on other prisoners they have thrown him into a cell with ordinary criminals who desired to inflict a bloody punishment on him themselves" (*Essays, Letters and Documents*, p. 245).

Israel Kleiner:

Also imprisoned is the prophet and martyr of the Ukrainian national movement - Valentyn Moroz, an exceptional publicist and writer, the author of a range of beautiful works which are circulating in Samvydav (157).

Nevertheless, Valentyn Moroz - although the most dazzling, is only one of a generation of Ukrainian social and cultural activists who have become known during the renaissance of the 60's.

Israel Kleiner. National Problems of the Last Empire, Paris, 1978, p. 178.

Where do you find evidence of a boycott here? Jews who knew me in prison call me a "national hero" and "one of the most honest and talented of Ukrainian publicists". They state that a meeting with me was a "bright moment" in a difficult period of their lives. Moreover, a person of Russian-Jewish origin (Yesenin-Volpin) states that the KGB feared my positive influence on other prisoners and therefore kept me with criminals. In a similar manner the KGB now fears my positive influence on Ukrainian radio auditors and by using your hands (as they once did those of criminals) they drag me away from the microphone. In the past Moscow won the war in Vietnam by using American hands (yes, the hands and larynxes of the American marijuana-addicted peace movement). Now Moscow is using your hands, the administration of RL, to cover my mouth.

Here is yet another prison meeting with Russians and Jews described by Anatoly Radygin, a Jew:

A CHANCE MEETING

The Chekists had made a mistake. Chance encounters between prisoners in the corridors of the prison are strictly prohibited. This time something broke down in the finely tuned mechanism. The doors in the lobby of building No. 1 slammed, and I and Valery Ronkin found ourselves face to face with a person in the striped uniform of a prisoner. Momentary bewilderment, pained recognition, and then the two men leaped toward one another.

"Valery!"

"Valentyn!"

Brief half-embraces and already the enraged, winded guards, cursing under their breath (God forbid that their superiors find out that such a meeting occurred), pull the two old friends apart.

When ours and this man's doors clanged shut, Valery asked if I had recognized the man we met. I said I had never before met this person. But I had heard about him, had heard a lot, and I respected and sympathized with him, without having seen him. But even I, who in the past ten years had seen a lot, could hardly imagine that a man could be driven to such a state.

The man was Valentyn Moroz.

Boomerang, p. 266.

Valery Ronkin is also Jewish. How could a "boycott" exist when Jews during a chance meeting in a prison corridor spontaneously

embraced me? Such were my relations at all times with political prisoners who were real Jews, patriots of their nation, and not vile speculators who used Israel only as a means of getting out of the Soviet cage to the West; then, after souring the atmosphere in Israel they escaped to be closer to Bavaria's beer... escaped like rats from a drowning ship at the very moment when Israel's inflation, it appears, may reach a yearly rate of 1000%. To mask their own wretchedness these people scream about foreign "boycotts" of Jews.

I have quoted nine examples here. I could provide you with countless others. (The administration of RL's Ukrainian service can present this material if necessary).

And now the most important point. The possibility of my co-operation with Radio Liberty is being questioned. Thus, the major criteria for an evaluation here are the texts that I wrote for RL and that were transmitted to Ukraine. There are more than a hundred of these. I demand that you show me so much as one text which demonstrates a "boycott of Russians and Jews". Also, the administration of the Ukrainian service of RL can testify to the literary quality of my texts.

I am certain that your tactless conduct towards me is the result of insufficient information. The administration of the Ukrainian service of RL, as well as other American institutions that are acquainted with dissident matters from "within" and not "without", will provide you with exhaustive information on this question.

50 million Ukrainian auditors await my material. I myself await the moment when you, the administration of RL, will change your erroneous decision and re-establish your co-operation with me. I am certain that this will occur in the near future. I have witnessed many intrigues during my life yet have always emerged from them the victor. During my 49 years I have become convinced that **honest naivety and an unbending spine** are always (ultimately) a more reliable weapon than sophisticated scheming.

If our co-operation is not renewed then I shall be forced to write to the President of the United States. If necessary this would be an open letter. If necessary one could organize a press conference and distribute this letter to every newspaper for publication. I do not wish such a confrontation.

In court it would be highly difficult for you, the administration of RL, to defend your story about my "boycott of Russians and Jews" when my attorney presents innumerable testimonies that evaluate my activities in prison positively. And doubtlessly the most valuable testimony of all would be those documents in Washington stating the motives that led to the government and President of the United States designating me as one of the five most deserving fighters for human rights in the Soviet Union.

One letter, filled with malicious gossip only fit for the market-place and signed by Romaniuk, Shumuk and Kuznetsov, would look highly insignificant in court when compared with the many testimonies that assess my actions positively. In any event, one of the compilers of that letter - Romaniuk - has already repented his dissent (or, in prison jargon, has "prostituted himself"). You surely understand that in Soviet conditions this can only mean a consent to co-operate with the KGB. In a statement printed in the KGB publication "News from Ukraine" Romaniuk writes that he has become a "Soviet person" and no longer wants to have any contact with those people in the West who worked for his release and emigration from the Soviet Union. Thus, the only testimony you have against me derives from the KGB. (In the Ukrainian service there is doubtlessly an edition of "News from Ukraine" containing Romaniuk's statement).

If one could be more honest in official documents then Mr. Kaminskyj's letter to me would have stated: "In accordance with KGB directions I inform you that, unfortunately, we can no longer accept your scripts as in them you attack the Communist party and Moscow's colonial regime in Ukraine too forcefully. I regret this decision but can do little to amend it as the KGB has sufficient power to remove a journalist who is a source of inconvenience to them."

Here is one more testimony by "Russians and Jews". Jerry Leiber, a Jew, writes in the "New York Times" (November 9, 1974) about my years in prison:

His punishment was years of endless terrors: he was attacked and wounded by criminal prisoners, he was starved and beaten by prison guards, he was incarcerated with lunatics and kept for two years in solitary confinement.

Jerry Leiber, a Jew, quotes the words of Anatoly Radygin, also Jewish, who saw me in prison. This is how Radygin described me:

... Gaunt, sickly, frightening, and dressed as he was in the striped uniform, he brought to mind, in a way that shocked and made the flesh crawl, photographs of the not-yet-dead victims of Auschwitz. The prisoner's robe hung loosely on the body of this grown man as if on a thin wire skeleton. His hair was in sparse tufts of bristles on sallow, dry skin; and the skin itself, horribly greenish like a mummy, was drawn over his high forehead and raw-boned jaws. And the eyes... No, I am not capable of verbalizing that which I saw in those eyes in the few brief moments of that meeting...

And I repeat: one of the most honest and most talented of Ukrainian publicists has been driven to a state of complete exhaustion and to the brink of madness. His mode of existence today is a combination of that of a hungry lock-up and of a ward for the insane. He endures the attacks of half-beasts who have completely lost their human likeness, who have lost all national and social traits. His physical and mental tortures do not cease for a single day.

Remember this!

Boomerang, p. 266-267, 268.

You, the administration of RL, should also remember these words: if this matter were to find its way to court then no judge would believe your claim that a human-being in such a condition, "gaunt, sickly, frightening" and reminiscent of the "not-yet-dead victims of Auschwitz" could generate a "boycott" against anyone. All this is fantasy. It is regrettable and surprising that such a serious institution as Radio Liberty accepts such fantasies more akin to "A Thousand and One Arabian Nights" as serious "argumentation" on the basis of which it resolves to dismiss a journalist with whose scripts no one but the KGB can find fault.

I am certain that you, the administration of RL, were unaware of all these facts which I have presented before you. Because, if you knew them and continued to repress me nevertheless this would be a shamelessness worthy only of the KGB. I am proud of my years in prison. I was a "thin wire skeleton", but I remained myself. No one could break me. This present use of my prison past to create intrigue is the most immoral and shameful thing I have met with in the West so far. No, I am not disillusioned. On the contrary, I am gratified, because this attack against my work for RL is the best possible proof of the effectiveness of my texts. Moscow does not want them to sound on the air. Yet why are you, the administration of RL, playing in the same team as the Kremlin?

I believe in America. I am convinced that clear-minded Americans will not so easily agree to toss into the jaws of intrigue a person whom they considered and consider one of the symbols of the fight for human rights.

With respect,
hope and optimism

Valentyn Moroz

Нам до редакції надсилають копії листів, висланих до «Радіо Свобода». Друкуємо один з них.

Шановний пане Камінський!

Мої близькі, що живуть в Україні, запитують мене, чому від довшого часу не говорить по радіо «Свобода» Валентин Мороз? Що я їм маю відповісти? З преси я довідалась, що Ви відмовились приймати скрипти від д-ра В. Мороза. Чому?

Чому Ви не хочете, щоб д-р Валентин Мороз говорив до слухачів у російській імперії, до тих нещасних, білих рабів, позбавлених усього, абсолютно усього! Ви людина інтелігентна. Вам, як і всім, хто чує д-ра Валентина Мороза, напевне подобаються його коментарі. Я вже дев'ять років у вільному світі, але я не чула нікого, хто говорив би так гарно, як він! Така велика радість слухати його доповіді розумні, стислі, правдиві і щирі, щирі, а Ви позбавляєте цих нещасних білих рабів цієї радості!

Вас, очевидно, виховали росіяни, бо Ви вживаєте слово «євреї». До 39 року я жила в Польщі. Жиди в Польщі сердились, коли їм казали «євреї». Вони ненавиділи те слово, бо казали, що це росіяни їх так називають, росіяни, які всі до одного, кепкують з них, зневажають їх, не рахують їх за людей. Вони пишалися словом «Жид», бо жид значить на староізраїльській мові — лев.

Правда, «євреї» на Заході і в російській імперії не варти того, щоб їх називали жид, бо вони фактично росіяни, не знають своєї літератури, не знають своєї мови, в говорять між собою по-російському, не люблять своєї держави.

Це ганьба; так довго бути бездережним народом, жити розкиданими по чужих територіях, терпіти зневагу і приниження і накінець, стараннями героїв, розумних людей-патріотів, мати свою рідну землю, свою самостійну державу, ні від кого не залежну, і покинути її! Дійсно, це «євреї», не Жиди.

А Ви, певне, тому напали на д-ра Валентина Мороза, що він не вживає слова «євреї»? Оцінили це як «бойкот»? Бо який бойкот можна робити в російській імперії? Я прожила в російській імперії і в тюрмі і на каторзі і наче «на волі» від 1939 по 1975 рік і знаю, що в цій «державі» всі раби, а рабам неможливо робити бойкоту. Та і Ви це знаєте.

Буду чекати на Вашу відповідь, що я маю передати дорогим мені людям в Західну Україну, чому вони тепер не чують по РС коментарів Валентина Мороза.

З пошаною,—

Марія Семенчук

Ошава

Anti-Red Knocked Off Air

EXCLUSIVE TO THE SPOTLIGHT

By Leon R. Hordynsky

The people who run the Munich, West Germany-based Radio Liberty have refused to accept any further scripts from a noted Ukrainian nationalist historian (Dr. Valentyn Moroz).

Why?

According to a top-level source at the Board for International Broadcasting, which oversees Radio Liberty (in Washington), there is a question about Moroz's actions while he was a political prisoner in the Soviet Union.

Certain parties, whose names are unknown to this source, have alleged that Moroz "boycotted" other political prisoners inside a Soviet concentration camp in the 1970s.

Moroz said that these allegations are completely without foundation. "I was in no position to 'boycott' anyone there," he said.

The Ukrainian patriot said that accusations of this type could only come from agents of the Soviet KGB.

Lately, Moroz has written scripts for Radio Liberty that were critical of the Soviet state and its policies. Soon after this, Moroz said, he received a "curious

and incomprehensible" letter from Anatol Kaminskyj (Ukrainian service chief at Radio Liberty), which stated, categorically: "You organized a boycott against other prisoners, who were Russian and Hebrew."

That, Kaminskyj wrote, was why the directors of the U.S. government-controlled radio station decided to refuse to accept the Moroz scripts last March.

Moroz said that he has launched a counteroffensive by citing six Russian and Hebrew prisoners who called Moroz a hero.

Anatoly Radigin, for instance, called Moroz "one of the most honest and talented Ukrainian publicists."

Israel Kleiner, author of "National Problems Inside the Last Empire," called Moroz a "prophet and martyr of the Ukrainian national movement."

"Does this sound like I was organizing boycotts against Russian and Hebrew prisoners?" Moroz asked. "These individuals know that I suffered along with them for my nationalist principles."

The question of who is behind this false charge against Moroz continues to puzzle observers.

The U.S. government source cited

VALENTYN MOROZ
... He's off the air.

above denies any Soviet involvement in this affair. Moroz, nevertheless, suspects that "the long arm of the KGB" is behind the attempt to muzzle his anti-communist commentaries on the airwaves of Radio Liberty. •

МАТЕРІЯЛИ З УКРАЇНИ

Вмішуємо ще два документи з «Хроніки католицької церкви на Україні». Обидва датовані 1984 роком.

Секретно

ПОСТАНОВА
Обласного Комітету КП України Закарпатської області і обласної Ради народних депутатів по удосконаленні методів боротьби з проявами націоналізму та сіонізму

Ужгород, 3 липня 1984 р.

В останній час західна пропаганда посилила свою антирадянську агітацію та пропаганду. В першу чергу імперіялізм США робить ставку на бандеровське охвістя та підпільну так звану УКЦ. На жаль, парт-організація області вела неефективну боротьбу з проявами буржуазного націоналізму та території області.

Це в рівній мірі відноситься і до антикатолицької пропаганди та бойового атеїстичного виховання молоді в дусі ленінського інтернаціоналізму та вірності Партиї. Тільки за останні півроку католицьке підпілля активізувало свої дії в бік так званої легалізації Церкви; під прикриттям віри активісти УКЦ посилили антирадян-

ську агітацію, це використали наші вороги за кордоном. КДБ має інформацію, що бандеровське підпілля під прикриттям нової вивіски Українського Національного Фронту вчинило ряд акцій — наслідки вже обговорювалися на травневому бюро обкому 1981 року та в жовтні 1982 року. Так, в селі Мужієве Берегівського району 24 травня 1981 року терористична банка «Чорного» (пустила під укіс військовий ешалон, на платформах якого перевозився радар з Вілковської військової бази; це затримало «польську акцію» на дев'ять місяців. В місті Мукачеві на єврейському цвинтарі під час будівництва було віднайдено склад з антирадянською сіоністською літературою та вибуховими третиловими шашками. Це тільки поодинокі факти активізації бандеровських та сіоністських групок. Бескидська операція 82 року по ліквідації терористично-диверсійної групи в Лавочному та Волівці була доведена не до кінця — бандитська група «Чорного» не була ліквідована повністю; товариши з КДБ на сьогоднішній день так і не розкрили винуватців пограбування двох інкасаторів на території нашої області, по сьогодні так і не виявлено осіб, що вивезли 10.000 патронів та 99 гранат із військової частини в м. Мукачево — недоліків багато, можна переліковувати ще низку неприємних випадків, але й попри всі явні недоліки КДБ добився і якісних наслідків у своїй роботі — так було ліквідовано члена бандитської групи «Чорного» Бориса Михайла ТЕРЕЛЮ. На жаль, із смертю бандита обірвалася нитка його зв'язків з бандеровським охвіством та території сусідньої області. В Іршавському р-ні проведено вдалу операцію по ліквідації підпільної католицької та баптистських друкарень, було вилучено до 1.000 примірників клерикальної літератури. Все це вимагає від нас постійної напруги та чітких дій в ліквідації найменших проявів націоналізму та сіонізму на території області, а тому, виходячи із світла рішень 26 з'їзду КПРС, наступних Пленумів ЦК, виступів Генерального секретаря ЦК КПСС, Голови Президії Верховної Ради СРСР товариша К. У. ЧЕРНЕНКА, обком партії КП України та обласна Рада народних депутатів ухвалили:

а) посилити антинаціоналістичну пропаганду в пресі, при сім розкривати всю негативну ність буржуазного націоналізму та сіонізму, використовуючи розказання бувших дисидентів та клерикалів-антирадянщиків;

б) партійна організація зобов'язує

облвиконком відкрити при обласній психіатричній лікарні відділення для примусового лікування до вже існуючого — доцільно дві треті активістів УКЦ направляти на примусове лікування, розгляд судових справ над українськими католиками недоцільний; при обласному слідчому ізоляторі виділити приміщення для 250 осіб, що відбуватимуть примусове лікування — підбрати кадри із провірених товаришів медичного обслуговування з числа п'яти лікарів та 60 санітарних працівників;

в) в селях, де позиції УКЦ сильні, потрібно діяти обережно — під час обшуків та затримані не реквізовувати біблій, молитвенників та іншої церковної літератури, що може негативно вплинути на відносини між віруючими та державними органами, по можливості уникати політичного розголосу справ над католиками, доцільно застосовувати по відношенні до членів УКЦ кримінальні засуди, які б дискредитували церкву та її членів, особливо це стосується по відношенні до активу, широко застосовувати розказання бувших політичних в'язнів перед населенням області, прилюдно в сільських клубах та міських будинках культури;

г) заборонити недільні богослужіння, мотивуючи літнім періодом, гарячою порою для колгоспів та радгоспів області. До «крикунів» застосовувати адміністративні покарання: штрафи, позбавлення премій, тринадцятих зарплат, влаштування дітей в дитячі ясла, садки та школи-інтернати, до особливо активних застосовувати примусове лікування;

д) до членів католицького активу, що входять до Центрального комітету Українських католиків та членів та званої «Ініціативної групи захисту прав віруючих та Церкви», застосовувати права, що викладені в Інструкції № 81 від 28 травня 1984 року.

Копії даної ухвали направити в районні управління КДБ та міліції для ознайомлення.

3 липня 1984 року

Підписи:

БАНДРОВСЬКИЙ
ВОЛОЩУК

СПІЛЬНА ЗАЯВА РУМУНСЬКОЇ ГРУПИ ВІДРОДЖЕННЯ ТА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ФРОНТУ

Ми, група румунських патріотів, підносимо наш голос, щоб нас почули в Москві й інших миродайних колах Європи.

— Ми члени великої румунської родини й уважаємо себе ними. Домагаємося того, щоб до нашого народу ніхто чужий не мішався.

— Бажаємо возведнання з споконвічним материнським тілом — МАТИР'Ю Румунією. Ми, румуни, що проживаємо на окупованих землях під Москвою, звертаємося заразом до всіх народів землі, щоб останні у своїм власнім інтересі солідаризувалися із жаданням румунів.

На спільній УНФ та Румунської групи відродження було ухвалено про спільні домагання назрівших

справ обоїх сторін. Ми зобов'язуємо спільно вибороти наші волі з-під чобота Москви.

— Ми, члени виконавчого комітету УНФ, вимагаємо від правителів комуністичної Москви припинити всі знищання та політику геноциду по відношенні до України; зліквідувати всі концтабори на території України; ми вимагаємо повної українізації у всіх державних установах, встановлення таможенних (митних — примітка ВзР) кордонів між нашими республіками, друкування власної грошової одиниці, створення української національної армії; ми вимагаємо повної волі для нашої УКЦ та автокефальної Української Православної Церкви, і тільки тоді і за таких умов можлива спільна державна спілка народу

Українського з народом Російським.

Народи, як румунський, так і український, доведені до відчая несправедливістю Москви, не бачать виходу з даної ситуації — нам лишається одне: збройне повстання!

27.1.1984 р.

Комрат — Львів

BLOOR JANE
HARDWARE

БРАТИ МАЙДАНИ — ВЛАСНИКИ

2392 Bloor St. W.   Toronto, Ont.

Tel.: 769-3114

Різні господарські залізні товари і
знаряддя, кухонний посуд — металевий
шкляний і порцеляновий
Ключі тощо

UKRAINIAN ART CERAMIC CENTRE

2388 BLOOR STREET WEST

TORONTO, ONTARIO, CANADA

766-6691

M. KOPYSTANSKY

800-РІЧЧЯ «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ»
(1185 — 1985)

Даємо читачеві новий переклад «Слова» на французьку мову. Автор — Ярослав Лебединський. Принципова новизна нового підходу полягає в тому, що автор розв'язав важливу проблему. У французькій

мові слова «Русь» і «Росія» — ідентичні (Русси). Ярослав Лебединський пропонує новий варіант слова «Русь» у французькій мові: Рутені.
Тут подаємо вступ до «Слова».

DIT
DE LA CAMPAGNE D'IGOR
D'IGOR
FILS DE SVJATOSLAV
PETIT-FILS
D' OLEG

Traduction: Jaroslaw Lebedyn's'kyj
d'après le texte original.

I

Ne conviendrait-il pas maintenant, frères,
De commencer par les vieux mots le pénible récit
De la campagne d'Igor,
D'Igor fils de Svjatoslav?
Mais il nous faut le commencer d'après les récits véridiques de ce temps,
Et non comme l'aurait imaginé Bojan.
Car Bojan le prophète,
Lorsqu'il voulait composer un chant en l'honneur de quelqu'un,
S'envolait en pensée jusqu'aux arbres,
S'élançait comme un loup gris sur la terre,

Comme un aigle bleuté sous les nuées;
Et il se souvenait, disait-il, des premiers jours de la discorde
Alors il lachait dix faucons sur un vol de cygnes:
Celui des cygnes que rejoignait le faucon
Commencait de chanter la chanson
A la gloire de Jaroslav l'ancien
De Mstislav le Brave,
Qui occit Rededja devant les troupes kassogues
Ou du beau Roman, fils de Svatoslav.
Bojan, frères,
Ne lachait pas dix faucons sur un vol de cygnes,
Mais disposait ses doigts inspirés sur les cordes vivantes,
Et c'est elles-mêmes qui résonnaient
A la gloire des Princes.

II

Commençons donc, frères, ce récit
De Vladimer autrefois à Igoř aujourd'hui,
Qui ceignit son esprit de fermeté,
Et aiguissa son cœur de courage,
S'emplit d'esprit guerrier,
Et conduisit ses troupes braves
Vers la Terre Polovtsienne,
Pour la Terre Ruthène!

III

O Bojan, o rossignol de l'ancien temps!
Si tu avais pu célébrer ces régiments,
Volant tel le rossignol vers l'arbre de la pensée,
Planant en esprit sous les nuages,
Entremelant les gloires d'hier et d'aujourd'hui,
Lancé sur la trace de Trojan, par les plaines, vers les monts!
Et tu aurais chanté ce chant à la gloire d'Igoř, petit-fils d'Oleg:
"Ce n'est pas une nuée de faucons qui a couvert les vastes champs,
Mais les vols de corneille gagnant le large Don".
Ou aurais-tu chanté, o Bojan le prophète, petit-fils de Veles:
"Les chevaux hennissent derrière la Sula -

Kiev résonne de gloire;

Les trompes sonnent à Novgorod -

Les étendards se dressent à Putivl!"?

Igor attend son cher frère Vsevolod -

Et l'impétueux Vsevolod lui dit:

"Un frère,

Une lumière brillante - toi, Igor!

Nous sommes tous deux des fils de Svjatoslav!

Fais seller, frère, tes chevaux rapides,

Car les miens déjà prêts

Attendent tout sellés à Kursk.

Et mes gens de Kursk sont des guerriers éprouvés:

Emmaillotés au son des trompes,

Eduqués sous le casque,

Nourris à la pointe de la lance!

Les chemins leur sont connus,

Les ravins leur sont familiers,

Leurs arcs sont bandés,

Leurs carquois ouverts,

Leurs sabres aiguisés,

Et eux-mêmes galopent, comme des loups gris dans la plaine,

Cherchant pour eux l'honneur,

Et pour le Prince - la gloire!

IV

Alors Igor leva les yeux vers le brillant soleil et vit

Que toute son armée était couverte d'ombre

Et Igor dit à sa Truste:

"Frères et Leudes!

Plutôt être anéantis

Que connaître la captivité!

Mais en selle, frères, sur nos chevaux rapides,

Et regardons vers le Don bleu!"

Et l'esprit du Prince désira ardemment

Négligeant le signe du destin,

Atteindre le large Don.

"Car je veux - dit-il-,

Ou briser ma lance près des Champs Polovtsiens,

En votre compagnie, Ruthènes,
 Et y perdre ma tête,
 Ou boire à mon casque l'eau du Don!"
 Alors Igôr mit le pied à son étrier d'or
 Et chevaucha sur la steppe.
 Le soleil lui dérobait le chemin sous les ombres,
 La tempête, la nuit, éveillait les oiseaux;
 On entendait siffler les bêtes, et voici qu'apparut Div:
 Il appelle du haut d'un arbre,
 Il donne l'alarme à la Terre étrangère,
 A la Volga, aux rives de la Mer et de la Sula,
 Et à Suroz, et à Korsuń,
 Et à toi, idole de Tmutorokań!
 Cependant les Polovtses par des routes de fortune
 Se ruaien vers le large Don;
 Et leurs chariots grincaient dans la nuit,
 Comme crient des cygnes effrayés.
 Igôr au Don mène ses guerriers!

ЛЕВ ГОРДИНСЬКИЙ

ЛІТЕРАТУРНИЙ ВЕЧІР ВАЛЕНТИНА МОРОЗА

В суботу, першого червня 1985 року в Воррен, Мішіган, відбувся успішний літературний вечір Валентина Мороза.

Прибуло багато людей, включно з молоддю, до залі початкової школи Непорочного Зачаття.

Відкриття прочитала Валентина Євич. Вона яскраво підкresлила потребу читати поезії Мороза.

Потім Ксеня Рихтицька прочитала реферат про Мороза.

Разом з Ксенею Рихтицькою, 15 інших молодих Українців прочитали поезії або уривки з поезій Валентина Мороза. Це були: Андрій Смик, який читав уривок з есею «Серед снігів»; Лариса Шамрай читала «Чиття», Марта Стефанюк — «Поліські там-тами», Олесь Липецький — «Вірую», Ліда Заревич — «Громовиця», Нана Захарій — «Возовиця», Павло Евич — «Почаїв», Оленка Калитяк — «Спізнілій лет», Марко Легкий — «Папороть», Уляна Юрків — «Тятива»,

Віктор Потапенко — «Прелюд», Лілія Югас — «Холодний гай», Лев Гординський — «Україна», Наталка Марущак — «Луцьк», а Роман Колодчин — «Перший день».

Валентин Мороз прочитав есей про «покаяння» Івана Дзюби в ССР. Він казав, що до КДБ легко піти на сповідь, але до «Великого Мушу» в небі, до українського чорнозему, до Січі — не так легко скласти сповідь.

Історик далі оповів про часи, коли Сталін помер в березні 1953 року. Як то люди «плакали» за «учителем», але внутрі не чули правдивого жалю.

Літературний вечір пройшов успішно.

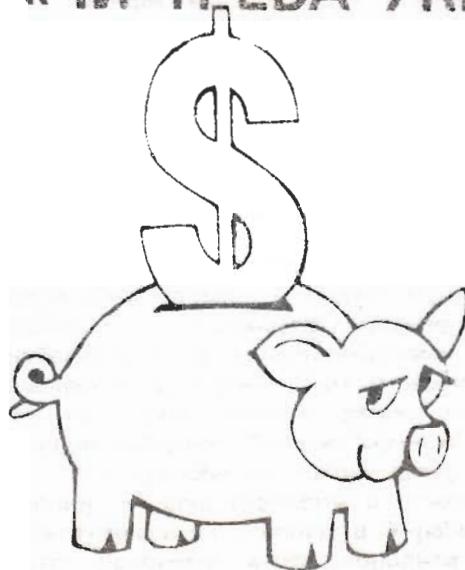
Але це не все, бо деякі хотіли знати, чому «Радіо Свобода» не приймає Морозових скриптиків. Мороз відповів, що це робота Москви. Треба писати листи до «Радіо Свобода», щоб знову приймали коментарі Мороза.

УВАГА! ЗБІРКА НА НОВУ КНИГУ

ВАЛЕНТИНА МОРОЗА

«ЧИ ТРЕБА УКРАЇНСЬКОГО ВІЗЕНТАЛЯ?»

ШАНОВНІ ЖЕРТВОДАВЦІ!

МИ ВЖЕ БЛИЗЬКІ ДО МЕТИ!

Із щирою вдячністю повідомляємо, що на книгу «Чи треба українського Візенталя?» зібрано (до 1 липня 1985 р.) **5161** канадських доларів. Це означає, що збірка близька до завершення, бо на видання цієї книги потрібно при тверішніх цінах округло 6.000 доларів.

Якщо кожний, хто уж склав пожертву, перевокає свого доброго знайомого зробити те ж саме, то мета буде досягнута.

Спробуймо!

Вже багато читачів та слухачів заявили, що хочуть бачити статтю Валентина Мороза про українсько-жидівські стосунки у вигляді окремої брошури. Ця ідея здійснюється: Валентин Мороз пише працю під назвою «Чи треба українського Візенталя? (про українсько-жидівські стосунки)». Але видання книг стве все дорожчим. В умовах української діаспори воно практично неможливе без спонсорів. Особливо

беручи до уваги, що англійський варіант книги буде, як правило, розісланий в різні не-українські установи; отже, фінансового успіху на принесе. В основу нової книги будуть покладені ідеї, висловлені у статті «Українсько-жидівські стосунки — спроба аналізу» («АНАБАЗИС», ч. 11, 1983). Звичайно, тема буде розширенна і доповнена з урахуванням найновіших даних.

НА КНИГУ «ЧИ ТРЕБА УКРАЇНСЬКОГО ВІЗЕНТАЛЯ?» ПОЖЕРТВУВАЛИ (в доліарах):

Шоробура Й. — 50; Лоцуяк Н. — 30; Лисинецький О. — 25; Іванчук І. — 50; Старощук М. — 30; Суровий О. — 30; Шимків І. — 50; Ковжун М. — 10; Папінчак Н. — 25; Семенчук Т. — 50; Крих І. — 4; Савюк Т. — 10; Сорока С. — 5; Василько М. — 10; Залізняк М. — 5; Гішак І. — 5; Войтович В. — 4; Кошарна О. — 5; Губа Г. — 4; Кудловський Н. — 3; Мельник М. — 3; Кирошук Ф. — 3; Крамар В. — 2; Лемешевський А. — 2; Бурда Д. — 2; Артимів М. — 5; Щур О. — 10; Фуревич М. — 2; Рожаловський В. — 2; Кравченко А. — 5; Равро С. — 5; Сидюк М. — 5; Ситник М. — 5; Яворський С. — 5; Кміт Р. — 5; Цінцірук М. — 10.

Просимо присилати пожертви на адресу:

VALENTYN MOROZ
23 Armadale Ave.
Toronto, Ont.
Canada M6S 3W7

з зазначенням: «На книгу Валентина Мороза «Чи треба українського візенталя?»

Список жертводавців буде опублікований у книзі.

ВСІМ ЖЕРТВОДАВЦЯМ — ЩИРА ПОДЯКА!

THE CONCEPT OF GLOBAL UKRAINIANISM

Nation, as a phenomenon, is eternal. Every prophecy about "the fall of nations" and their fusion into one contains as much truth as prophecies about the end of the world. Ordinary human-beings with sound intuition have always felt that such megalocentrism belongs in the realms of fantasy and have even composed for it a fitting parable: A Jew once said, "If all the trees were joined into one tree, and all the rivers into one river, and all the axes into one axe; and if the axe were to chop down the tree, and if the tree were to fall into the river - there would be one almighty splash."

And so it was . . . each prediction about the advent of cosmopolitanism always led to the same finale - one almighty splash. Historical experience has shown that Nation is a phenomenon that is simple to dismiss in theory yet difficult to banish from actual existence. Indeed, a monochromatic map of the world, in which only one nation dwelt, would be as unnatural as a single colour in a landscape or only one tree in the forest (imagine a world of forests filled only with oaks). Occasionally, an era is marked by the excessive dominance of one etnos and language (Rome is an example). This, however, is a sign of disease - Rome itself signaled the collapse of an era.

Nevertheless, this by no means guarantees the right of every nation to existence. Nation as a category is eternal, but each individual nation is not. In his polemics with Lenin, Lev Yurkevych (Rybalka) wrote: "There is no historical law that guarantees a nation's right to existence. Yet there is no historical law that dooms a nation to extinction, like a flower in the autumn."

The forest will always grow, but certain trees will die - those that fail to reach high enough to "take their place under the sun." I would like my tree always to be green. This is no sentiment but the harsh law of survival. Some must always die. The idea of "brotherhood amongst nations", like the tale about the wolf and lamb who lie down to graze in one pasture, is for children only.

Communism in Ukraine does not itself disturb me. It is like the leaves on a tree; today they are green, but in time they will become yellow and no one can arrest the process. Communism came and will go automatically. It disturbs me only as a tool for Russification in Moscow's hands, as a system for the national oppression of Ukraine. Because there is nothing automatic about the survival of Ukraine.

Nation is our highest value. The greatest individuals amongst each people have always upheld this. And when they were called on to fight for "universal freedom" they replied: "Such freedom will come of its own accord at the appointed time; but what will happen to my nation?" Shevchenko said that only when the Dnipro washed all foreign blood from Ukrainian soil would he calmly reach for God - "Until then I know naught of God."

For my indigent Ukraine
I'll pray to God, because I love her so
That I would cast a slur on God himself
For her dear sake, and lose my soul for her!

Dream (1847)
Trans. C.H. Andrusyshen
Watson Kirkconnell.

Nation represents the greatest of all treasures; throughout the ages, the wisest people of the earth have repeated this essential truth. Toktohul, a Kirghizian poet, set forth in a poem all the realities of history that he could acknowledge, only "So long as my nation, Kirghizstan, my beloved flower, will live eternally." How do I make my nation eternal? How do I keep my tree forever green? This Want lies at the spiritual core of all human "wants".

In the past things were simpler. Ukrainians lived in Poltava, in an ethnographic environment, amongst people like themselves. A Ukrainian was a Ukrainian; there was no need for further debate. This was the age of the ethnographic-territorial nation. And today? How should an active Canadian-born Ukrainian identify himself? The problem, moreover, lies not only in our statelessness and the dictatorship dominating the lives of 50 million of our people. Let us consider the Dutch. They have a state and an honourable international status. Nevertheless, today the Dutch can no longer remain Dutch automatically. One half of the nation lives beyond the territory of Holland, employed either as flight attendants or representatives of Dutch firms in Argentina. These people speak English more often than their own language. Thus, they cannot be Dutch automatically. To preserve their "Dutchness" during their many global wanderings they must care and actively desire to do so. Dutch identity is no longer based on language and territory but on the Spirit and Will. In other words, the ethnographic-territorial nation has disappeared in the industrial world. It has been replaced with a spirituo-voluntary concept of Nation.

The post-war odyssey of the Ukrainians confirmed the danger inherent in the "automatic" Ukrainian. He spoke Ukrainian unthinkingly because he knew no English. Later, his children began to speak English for similar reasons. The Poltava "automatic Khokol" spoke Ukrainian because he knew no other language. When conditions changed, however, he unconsciously began to speak Russian. Thus, it is clear to the reflective individual that new conditions demand new concepts.

Most people of Ukrainian descent (and not only those in the West or Siberia) now live as "non-standard," non-automatic Ukrainians. In the cities of Ukraine the Russian factor is also frequently dominant and the Russian language has become a tool for everyday communication. And is this only true of Ukraine? The French have a state and a highly developed language of considerable international importance - in spite of this, however, two strangers who meet in Paris will converse in English as a matter of course. A Frenchman who works in a travel agency speaks English practically all day in his own capital, and the same is true of Vienna, Madrid or Copenhagen.

Clearly, we need a new concept of Nation for these conditions. The old concept, based only on language, is insufficient. At times it even becomes a boomerang that returns to strike the thrower himself. For example, the prominent 19th century theory that proclaimed "without language there is no nation" is damaging to Kharkiv in its present situation. It paralyses the Ukrainian who believes in it. The Ukrainian language is virtually non-existent in Kharkiv. Thus, according to this theory we should give the city up as a lost cause . . . If the Kharkiv Ukrainian believes, however, that Nation does not depend on language alone it becomes impossible to destroy his Ukrainian identity. As we all know, people see only that which

they wish to see. A fact may stare you in the face, yet if you are unprepared inwardly to perceive it then it will remain obscure. For instance, we all should have realized that the Irish example effectively destroyed the theory that "without language there is no nation." In recent years Ireland has lost its own language - Gaelic - and gradually adopted English. Nevertheless, at the very time that Gaelic was disappearing Ireland's national struggle was reinforced and led to the gaining of independence. This is no paradox but concrete evidence that language and nation are not synonymous. And what of the Serbians and Croatians? They share one language, yet to call them one nation is impossible . . . There are many similar examples to which we will later return.

Thus, we do not have a concept of the global Ukrainian. Without it we are defenceless against the contemporary situation. Our children are taught that because they are born in Canada they are Canadian and have no connection with Ukraine. And they cannot respond; we have not armed them with answers. At times we complain that they are "indifferent" towards their Ukrainian roots. This is untrue; they are not indifferent to Ukrainianism itself, but only to its out-dated forms. "When I was your age I was already grazing cows." This has become a ritualistic phrase in dialogues between Ukrainian generations. One one occasion a quick-witted daughter answered her father: "So buy me a cow and I'll graze it". This anecdote symbolizes our predicament. One no longer grazes cows; yet all the forms of Ukrainianism that we force on young people are basically this cow, which has no relevance to our present lifestyle. One western-born Ukrainian expressed the entire situation in one profound sentence: "Everyone keeps saying Ukraine, but no one gives a definition." This is surely a death sentence for all our political groups. They believe that they have supplied the answer to every question. Yet we see that all of them combined have failed to provide a definition of Ukrainianism that would be intelligible to the new generation. Such a definition must encompass the unusual conditions of our national existence. Nations forced to live for centuries in similar conditions have long since developed their own concept. For example, the Jews hardly exist as a group in the latest U.S. census. Almost all declared themselves as Americans. We should not assume, however, that this indicates their lack of interest in Jewish life. On the contrary . . . They have long since developed the idea that "I am American but I am also a Jew." And this is not simply a case of Jewish diplomacy. It is a concept formed by the process of history itself.

If you are born in Canada and are a normal human-being, then you will care for Canada. You will like Canada's maple trees because your aesthetic principles must be founded on something concrete (for you, Shevchenko's cherry-tree orchards, like the legends of Sir Lancelot, are only so many words in a book). That Canadian-born Ukrainians should think only of Ukraine and ignore Canada completely is the utopia of decaying "chiefs" who have surrendered before the on-going processes of life. Reality shows that a person born in Canada will, frankly, be part Ukrainian and part Canadian. The idea that "you're either Ukrainian or not" no longer applies. There will never again be only one Ukrainian type. Global Ukrainianism will consist of a gradation of types. At the fore-front of these stands the so-called "hundred per cent" Ukrainian who is oriented exclusively towards Ukraine and her interests. Then there is the Canadian Ukrainian (or the English, Australian, Paraguayan Ukrainian) who is directed towards Ukraine in principle but for whom Canada (Australia, Paraguay) is an incomparable, non-interchangeable reality in his life. Next is the Ukrainian Canadian. For him, Canada represents a fundamental value; yet he senses, nevertheless, that without his Ukrainian roots he himself will be "naked" and valueless. Thus, he will never feel indifferent towards Ukraine and her concerns. Next comes the individual of Ukrainian descent from Canada (Siberia, Japan, Brazil) who has preserved only sentiment for Ukrainianism. Often, however, this feeling can do more than "one hundred per cent" patriotism to further Ukrainian interests. An individual with this sentiment, who attains an elite position in a given society, can perform an

invaluable publicity service for Ukraine. Lastly, a place is reserved for the person of non-Ukrainian descent who has been "drawn" to the Ukrainians and in fact operates within existing Ukrainian structures. Countless women have entered the Ukrainian environment through their husbands and at times are more active than the latter in a given Ukrainian organization.

All these Ukrainian types together form a ladder by which we will reach the sky. Experience has shown that in the contemporary age it is impossible to climb without such a ladder. The complete group, composed of the above-listed types (there are doubtlessly even more) constitutes global Ukrainianism; it, like our experience of life beyond ethnographic territory, is only beginning, although it is already expanding before our eyes.

Ghettos are no solution. An individual from the ghetto does not, in reality, belong to his country of residence; thus, the scope of his influence is minimal. A happy medium lies somewhere between the ghetto and assimilation. You should be integrated in the country of your birth and yet retain your identity.

Certain peoples have long since developed the concept of a global nation. The Jews are unique and therefore cannot always serve as an example. The Armenians, however, are Christians and do not have a distinct faith like the Jews. The gypsies appropriate whatever religion prevails in their place of settlement: canonical debates are unpopular amongst the gypsies. They live in all areas of the world, yet have preserved their identity. What keeps them together? The mystical need for the gypsy presence in the world. There are both nomadic and settled gypsies. They do not all know the gypsy language.

The Jews, who have realized the concept of a global nation most successfully, have demonstrated that the 19th century theory of language is by no means straightforward. Each Jewish community in the West conducts its internal life in the language of its country of settlement. The Jews have changed their language numerous times, in some cases as many as seven times during their life in diaspora. And through all these alterations they have remained Jews. Often we do not fully contemplate our ideas of language. Granted, a Western-born Ukrainian can communicate with his parents in his native tongue. But where does he go from there? What if he wants to develop further intellectually or artistically; to write poems, for example, to uncover the world of poetry? Language is a bottomless ocean. Can a person raised in an English environment come to feel the nuances of Ukrainian well enough for the writing of poetry? And by this, I mean real poetry, and not the parochial rhymings composed in honour of visiting bishops. Thus, if he does not want to stint his own growth, this person must "create Ukraine in English". The Jews have long since understood this essential truth; we are now only reaching an awareness of it.

Of course, there are exceptions. Patricia Kylyna, an American, wrote excellent Ukrainian poetry after learning the language "from a book". Churlonis, a great Lithuanian poet, was raised in a Polish environment, and also learned his native tongue as an adult. These are exceptions, yet they provide a sound argument for our concept. Churlonis grew up speaking the language of his surroundings. The instinct of spiritual self-preservation directed him to accept Polish as a necessity - otherwise he would have ceased to develop. Only once Churlonis achieved a certain level in Polish could he then awaken his inner self and become "reborn in Lithuanian". Is this simply fantasy? For the answer, let us examine the Canadian-Ukrainian reality. Where does Ukrainian enjoy the best perspectives? In the very places where it has been forgotten. Edmonton has 9 Ukrainian-language schools. This points towards a definite rebirth. But how did this situation occur? It became possible in the Canadian West, where, for the first time on the American continent, the Ukrainians sensed that they were not an ethnic addition to the country, but normal, fully-fledged Canadians. Only then did they feel a

hunger for their roots; they understood that without their Ukrainian heritage they would not be valuable Canadians. Canadians did not fall out of the sky. Each brought his own heritage with him from his country of origin. In order to compete with the English, who have established Shakespearean tradition throughout most of Canada, it is necessary to cultivate Ukrainianism not as a parish accessory, but as an equal component of Canadian life. In other words, Edmonton Ukrainians came spontaneously to the realization that Ukrainianism is non-exchangeable. You can be a millionaire and still be a second-class citizen in a foreign world. To become a healthy tree you must grow on Ukrainian soil. You should cultivate this soil wherever you go.

The Jews moulded this same concept into the form of a mission - that of "the chosen people". Later, when religious ideas lost their popularity, they modernized the concept to "The Jews are the world's intellect." The idea of Jewish uniqueness in the world, however, remained the same. "Without the Jews, the world would be incomplete. You must be a Jew, otherwise you will lose something vital to your identity" - thus has the Jewish "credo" sounded in various languages, in various forms and epochs.

The gypsy has no philosophy - he plays his "credo" on the violin. "No one in the world can make music like a gypsy. Hold onto your gypsy soul - without it something essential to mankind will disappear and the world will become a duller place." This is the voice of the gypsy violin.

We, like every other nation, have a concept of our own uniqueness. We carry an intense feeling of this uniqueness in our subconscious. In the past we sang: "There is no better nor more beautiful land than our Ukraine." This "credo", however, is for the old, agriculturo-ethnographic age. As yet, we have failed to translate it into our modern language and adapt it to the Ukrainians thrown into a foreign environment.

Without Ukraine the world would be abnormal. I can care for the whole world so long as it holds a place for Ukraine. I cannot accept a world without Ukraine. We all (if we are not wholly apathetic) carry this credo within us. But how do we construct from it a practical instrument for the late 20th century? The idea is not to transport every Ukrainian back to Ukraine. Not all Jews return to Israel. And, indeed, would they want to? Would they have the same influence over world events if they were all suddenly to emigrate from New York to the small, stony land on the Dead Sea? When Ukraine is independent a larger number of Ukrainians will emigrate to Canada than vice versa. Some will come, others will go - this is how it always has been. And, once again, there will be Ukrainians of different types, with different attitudes towards Ukrainianism. One segment will assimilate - this is also normal; moreover, it is a proven statistical fact. It is important, however, to cultivate a mysticism in the Ukrainian soul; a mysticism that coaxes "you will lose something profound if you break away from your roots."

Thus, we need to develop a concept based on the necessity of the Ukrainian component in the world. Such ideas are not only "for home use". If France were threatened tomorrow with foreign destruction one half of the globe would protest: "How? A world without France? Without French culture? The world will no longer be complete!"

As we can see, the concept of global Ukrainianism is that of a force field. Its centre is in Kyiv, which is the magnet. Throughout the world, Ukrainians (and certain non-Ukrainians) live their lives in response to the impulses generated by this magnet. Each of them does so to a greater or lesser degree. Together, global Ukrainianism constitutes a gathering of forces that is necessary for the growth of Ukraine's status as an important world factor.

The reality around us is a play of magnets, each pulling us in its own direction. Every human-being is characterized by

the magnet that for him holds the greatest attraction. I once saw a monk of German descent for whom Ukraine had become the most powerful magnet. Certain world factors have spent considerable effort on preventing Ukraine from becoming such a magnetic force. A student I know attended a course in Ukrainian history taught by Professor Magosci at the University of Toronto. After several lectures she dropped out of the course. When I asked her the reason, she replied: "After each lecture I began to feel increasingly that Ukraine was basically worthless. He'd already convinced several students of this, so I left before the same thing happened to me."

At this point we approach the problem of Ukrainocentrism. If Ukraine, as an ideal, is for me the greatest of all values, the most powerful magnet, then I am formed on the principles of Ukrainocentrism. As the example of the Toronto student indicates, here, in the West, the various intrigues working against Ukrainocentrism are perhaps more insidious than behind the Iron Curtain. Over there, intrigue adopts extremely primitive forms: Ukraine is simply banned. Here, we are free to "build" Ukraine as much as we wish; we will always be obstructed from doing so, however, by professors who say, "but is Ukraine really worth caring for?", and then struggle day after day to convince us that the answer is no.

We have already begun to actualize our concept of global Ukrainianism; particularly in Western Canada. Although overlooked by some, this is nevertheless an historical beginning. The idea that "I'm Canadian but I'm also Ukrainian" first emerged spontaneously in Edmonton, where the Ukrainians first rid themselves of their inferiority complexes and believed that they were their own masters. This was a spontaneous realization, provoked by the concrete processes of life. (It is significant that in Winnipeg, where more archaic and parochial phenomena prevail, we have yet to see evidence of this new attitude.) New concepts, however, always emerge from practical, spontaneous experience. We must begin now to consciously reckon with the growth of global Ukrainianism. No nation has a guaranteed, eternal "place under the sun". From time to time each enters a period of testing; sooner or later each must suffer captivity in Babylon where the old forms of self-preservation become wholly inadequate. We survived for centuries through the village, which, despite every attempt at Russification, remained Ukrainian and gave birth to Shevchenko. Even today, we should not dismiss the importance of the village; in these times, however, to rely solely on this one resource is suicidal. We must learn to be Ukrainian regardless of our lifestyles. Nations that failed to develop this "two-dimensional" principle were hurled from the wagon at every turn in history.

Not everyone developed a successful concept of a global nation. The English are one race who did. They have filled a considerable portion of the earth with their own way of life. It matters very little that an inhabitant of Australia or America no longer calls himself an Englishman; when the English civilization was threatened during both world wars, the Australians and Americans were not indifferent to their roots. The outcome of each war was largely determined by their intervention. On the other hand, the Irish or Italians have created no comparable phenomenon. They have provided abundant material for the development of new countries, yet nowhere have they established an Italian or Irish "environment".

Thus, a Ukrainian from Canada who calls himself a Canadian Ukrainian, or a Ukrainian Canada, should not alarm us. It is important only that he regard Ukraine and Ukrainianism as an eternal source from which flows the impulse for Ukrainians all over the world; as a necessary phenomenon in the world. If he feels that his nation can live or not - as God wills - then this nation has gained nothing as regards historical need. When you feel that the extinction of your nation would constitute a global catastrophe, similar to a comet's collision with the earth, then you will never lose your selfhood. Whatever your place of birth, or whoever you become, you will

always be linked with the magnetic centre on the River Dnipro. Kissinger calls himself an American, and no doubt dislikes being reminded of his Jewish origin. Yet he has done far more for Israel than have the Orthodox Jews in their traditional black hats, who are often only a public spectacle. The Jews are strong in that they have both Orthodox believers, who feel one hundred per cent Jewish, and the Kissingers, who feel one hundred per cent American (and indeed are so) yet never forget their allegiance to their roots. Kissinger is possibly the best example here of what we are calling a global

nation.

We should not rely primarily on existing intellectual theories that are always prone to change, like a weathercock in the wind. We must depend on our belief in the value of our own blood and on the natural instinct of every living being to fight for its place under the sun and transform its reserves of strength into action. For every normal living being the greatest duty and the greatest satisfaction is to live according to the principle that: "Ukrainianism is a necessary component of my Canadian identity."

Г. СЛОБОДЯНИК

ДИВНЕ ТОВАРИСТВО

Останнім часом Євреї розпочали справжній погром Українців на всіх фронтах під проводом Візенталя та Сусленського і Іхнів відпоручників. Згідно з повідомленням англомовної преси, Візенталь подав до Канадського уряду реєстр на 218 осіб, Українців, які начебто були офіцерами СС, поповнили злочини супроти Жидів під час Другої світової війни, а тепер перебувають в Канаді.

Як то було 218 офіцерів, то скільки могло бути вояків СС? То мала бути ціла дивізія. А чи не був сам шеф СС Гіммлер також Українцем, який змінив своє прізвище? Чи не був то Гімлеренко? Наразі Візенталь того не каже. Дивно також, що немає закидів про участь офіцерів інших національностей, які були в СС, а потім укрылись в Канаді. Навіть Німців немає. Очевидно, що СС складалось лише з Українців.

В Єрусалимі Яків Сусленський заклав «Товариство Єврейсько-Українських зв'язків в Ізраїлі» і видає журнал «Діялоги». Там є багато цікавого матеріалу. Наприклад, ч. 1-2 за 1983 рік, на стор. 182, писаний російською мовою, можете довідатись про те, що вам і не снилось. Там сказано, що майже 2 тисячі російських слів походить від жидівської мови. Для Українців подано походження слова «Україна». Тепер ми знаємо, звідки воно походить. За жидівською етимологією, слово «Україна» походить від... юди Іскраютьського. Що таке Ватикан? — Від жидівського слова «Ватикім», що значить «старожили». Америка — це Ам-рек, тобто незданий народ. Там є більше прикладів, але досить і цього.

Звичайно, що цим не обмежується «висока юдейська мудрість» і ІІ можна було б зігнувати, але на стор. 23 того ж журналу, в статті Степана Процика читаемо, що «Для ізраїльтян українська нація офіційно не існує. 50-мільйонового народу немає в Іхніх енциклопедіях, наукі й вихованні». Цього твердження редакція не спростувала, отже приймаємо його за істину. Проф. Бараболяка, д-ра Мірчука і проф. В. Мороза названо юдоежерами (ст. 27). Дивно, а чому не «єврейожерами»? Де ж принцип?

Бажаючи поліпшити взаємини поміж двома народами, редакція подала програму та витяги зі статуту цього товариства. На ст. 4, в розділі 16 значиться: «Товариство є сіоністською організацією /яке/ діє в суворій відповідності до законів Ізраїля...» В розділі 7 сказано, що «За межами Ізраїля можуть існувати філії чи осередки, на тих самих засадах».

І такі осередки постали з жидівських націоналістів українського походження. Є вони в Торонті,

Паріж тощо. Чи до цієї «сіоністської організації», яка за законами Ізраїля не визнає ні України, ні Українців, може приєднатись свідомий Українець? Чи не ці «осередки» постачають Візенталя дутим матеріалом про Українців-офіцерів СС?

В жидівській енциклопедії, виданій 1903 року, подано малу 10-го століття «царства Хозарського», з якої бачимо, що воно поширилося на теренах поміж Дніпром і Волгою, а також від Чорного моря по Урал. Рівночасно в Біблії зазначено, що Єгова сказав Жидам: «Кожне місце, що на нього ступить ваша нога, буде ваше» (Мойсей-4, 11-24). Хозари визнавали юдаїзм, то в Іхнім розумінні терени, зазначені на мапі, належать Жидам.

«Українське Слово» в Паріжі, очевидно, також належить до цього Товариства і подає багато статей, в яких недвозначно пише, що не треба писати про Жидів, а про хиби нашого народу і свої власні недоліки.

Жиди й Українці з сіоністського товариства вимагають, щоб в українській мові слово «Жид» замінити на «Єврей». Які ще можуть бути вимоги? Очевидно, що наступна вимога буде заборонити «Кобзаря» і всю літературу, де є слово «Жид». Чи може бути кінець вимогам, якщо їх задовольнити? Ясно, що ні. Кінцева фаза — це рабство, і дехто вже став рабом!

Мовознавець проф. І. Огієнко уклав етимологічно-семантичний словник української мови, і в томі 2, на ст. 42-44, тобто аж на двох з половиною сторінках вияснює походження і перебування слова «Жид» як в народі, так і в церкві. Там він зазначує, що: «В нашій мові з давніх-давен було тільки слово «Жид» і воно лайливого значення ніколи не мало й не має».

Слово «Жид» було заборонене «указом» Свогоє Народних Комісарів 9-го серпня 1918 р. Той же Совнарком зруйнував і Українську Народну Республіку. Знаємо, з кого той Совнарком складався і чого домагався. Чи Москва має нам диктувати, як ми маємо розмовляти? А хто порушував цей «указ», того тяжко карали. І Росіяни не знали, як сказати «жідкість» (рідина), щоб не попасти у концтабір, і навіть був дотел: один стоять коло трамвайні зупинки. Другий підходить і питає: «Що ти тут робиш? Той відповідає — підвірею трамвай. Що то значить? Перший йому на вухо, щоб ніхто не чув відповідає: піджидаю трамвай. Тоді був терор.

За винятком російської, всі мови світу мають слово «Жид», чи подібне до того. Чому Жиди в тих мовах самі себе так і називають і ні кому жодних пре-

тенсій не ставлять, тільки Українцям? Ніхто не забороняє членам сіоністського товариства послуговуватись словом «Єврей», але накидати то іншим можна лише там, де все є примусове, де є диктатура.

При цьому постає питання: чому **Євреї** мали б понижатись до того, щоб таку важливу національну проблему історичної значимості розв'язувати в дрібних

гуртках, які не мають жодного повноваження з будь-якої сторони. Як можуть державні Євреї приватно переговорювати з бездержавними і навіть неіснуючими, на їхню думку, Українцями? Це не є приватний гандель продажу чи купівлі клоччя чи яєць. Таку справу можна обговорювати на вищому рівні з урядовими представниками, а не партизанським способом на власне міркування окремих отаманів.

The Toronto Sun

Hunt today's beasts, not old Nazis

BARBARA AMIEL

There is, I think, a pretty nasty, unpleasant reason for the sudden current surge of interest by some people in unearthing ex-Nazis.

It is a cover to prevent them from dealing with the real beasts of the world today.

The Nazis are the beasts of yesteryear — beasts, all right, but impotent now. The real threat today — to decency, justice, liberty and all that mankind holds dear comes from the present totalitarian regimes that control over half the world. They are the real centres of man's inhumanity to man, not the concentration camp museums which are fortunately only poignant reminders that serve a useful historical purpose.

The real atrocities are not open for inspection or visits from President Ronald Reagan or the Smiths of Edmonton.

The real torture centres, where bodies and spirits are broken by vicious thugs and diabolical drugs or by the short rations and harsh climate of Siberia are active places of hellish tortures and unspeakable human degradation. The West has first-hand reports of such abominations as the condition of those political prisoners working in the Soviet uranium mines without the niceties of labor laws and safety regulations — where a man's skin turns grey and hangs like loose wrapping paper from his bones as he slowly dies.

But there is silence from our government on these realities. There is pretty much silence from our Jewish community, too, except for appeals for more emphasis on "human rights." (Would that have been the response of our rabbis and Jewish intelligentsia to the Third Reich? Or would they have rightly demanded, at the very least, a cessation of cultural exchanges if we hadn't had the gumption to go to war?)

Our ever-vigilant attorneys general and the like are not pressing to take action against the KGB lieutenants in Ottawa or the Soviet embassy staff, who are clearly collaborators if not active participants in the torture and hell that is the Gulag. It is the decrepit, powerless, tottering old Nazis they want to unearth. Money is being spent, commissions set up — for what?

To twist the law, that's what. You can't, alas, have a fair trial of a Nazi for war crimes committed 40-plus years ago. There is no earthly way Canadian standards of evidence can be met. In order to have war crime trials now you have to forget about protecting the rights of the accused — and every accused has rights whether his crime is that of genocide or shoplifting. About all you can do with old Nazis is put them in a room with their old accusers. You cannot have a fair trial of a Nazi, but I for one might be prepared to take vengeance — and the consequences of my lawless actions in a court of law. I would prefer to murder a Nazi than murder the law in his name. That way he wins again. Better to retain the decency and spirit of the law and

act with honesty — be vigilantes and murder beasts.

But back to the original question. Why suddenly this frantic rush to get Nazis that extends from the Keegstra trial to the Mulroney government's hot pursuit of war criminals, to even the current brouhaha about the father of Britain's Princess Michael of Kent? How can a civilization be so sanguine in the face of thousands being hauled off to concentration camps today and so incensed about the crimes of 40 years ago?

The answer, I believe, is that the Nazis are being used as a convenient cover for people to avert their eyes from Third World and communist bestiality — bestialities that are in fashion or denied or perpetrated by powerful interests that would require some courage to attack.

It is scarcely possible to accuse a government or individual of being "racist" or ignoring human rights when they are mouthing pious platitudes about getting Nazis. But they are racists, nonetheless, when they turn their backs on oppressed blacks in Uganda, Tanzania, Mozambique, Zaire, Ghana, etc., etc., as if they did not deserve human rights, or Baptists and Catholics and Jews in the Soviet Union (whom we utterly ignore unless you are foolish enough to count a few "brave" questions by Joe Clark even as he discusses more cultural and trade deals with the murderous Soviets).

In this sense Nazis are very handy. A man can look at himself in the mirror and see the image of a humanist, concerned with all the proper values even though he is fighting ghosts and ignoring the tide of blood washing over half the world.

Is this use of the Nazis conscious? Yes, I think to some extent it is.

But on the off-chance that it isn't, I invite our Solicitor-General Elmer MacKay and Minister of Justice John Crosbie and our prime minister and leader of the opposition and our civil liberties associations and our concerned citizens for this and that to explain why they are so preoccupied with the defeated Nazi regime and so warm and tolerant to the malignant despots of today. There are men and women in this country who find the double standard abhorrent and shameful.

Perhaps Ottawa might consider erecting a monument to the millions who have died in the Soviet and Chinese gulags. Small gestures made in times of difficulty can give the enslaved some hope. Ask any survivor of the Nazi terror — all this fuss about Nazis would have meant a lot more in 1943 than it does now in the easy-living days of 1985.

ЧОРНО-КОРИЧНЕВИЙ ГОЛОКОСТ В УКРАЇНІ

«Жидівський голодок» — двомовна назва, зразу ж асоціюється з німецькими гітлерівсько-дикунськими методами геноциду над кількома мільйонами жидів в Європі.

Добившись самостійної держави і розпоряджуючись значними ресурсами пропаганди та широким штабом талановитих дослідників, жидам близькуче пощастило донести вістку про їхній голодок у кожну закутину світу.

Завдяки нашій — фінансовокволій — еміграційній пресі, з надто манюсінським штабом дослідників і журналістів, мало-помалу нам щастить знайомити Захід з найганебнішим в історії людства голодоком в Україні. Там імперіялістичний Кремль, при жорстокій політично-депопуляційній маніпуляції, винищив голодною смертю значні мільйони.

Поширюючи на Заході вістку про кремлівський геноцид, не слід відпихати в цілковиту тінь фашистсько-гітлерівський геноцид в Україні. Переочення цієї другої проблеми може породити на Заході таке уявлення, **начебто між українцями і окупантійними гітлерівськими ордами були заінсувані гладкі узгодження чи погодження якогось благовісного політичного альянсу.**

Кремлівський червоний і гітлерівський чорно-коричневий геноцид — це два тісно нерозривні акти **суперголокосту України**, що сягає не кількох, а грубих мільйонів. І знов же питання: де шукати свідків, матеріалів чи документів гітлерівського голодоку?

На нашу думку, одним з найблискучіших джерел — це 42 томи документації Міжнародного Воєнного Трибуналу (МВТ), у Нюрнберзі, де суджено чоловіх гітлерівських злочинців.

По сьогоднішній день і з якоєві причини українське малодопитливе око переочило документацію згаданого трибуналу.*

Нашу теплу вдячність висловлюємо д-рові Валентинові Морозові за його радісну згоду публікувати нашу обширнішу статтю на сторінках «Анабазису».

В документах МВТ тема україніки значно обширені і хороша своїми окремими темати для дослідників-політиків, істориків, юристів, журналістів, соціологів, економістів, військових експертів тощо.

З документів МВТ до нашої статті заносимо лише такі свідчення, що стосуються гітлерівських злочинів в Україні, а часом і ті, що близько примошуються такої темі.

Ми вирішили скласти нашу статтю послідовним чергуванням судового матеріалу, за укладом томів та їхніх сторінок.

1-ий том

У цьому томі значну низку сторінок відведено окремим статтям судового акту оскарження проти

чільних гітлерівців щодо їхніх злочинів. В окремому параграфі трибунал обвинувачує гітлерівців за їхні злочинні активи в Україні:

«В часі наступу на Советський Союз німецькі армії допустилися винищування окупованій території (...), а в основному вони допустились убивства людей старшого віку, жінок і дітей, особливо в Білорусі та в Україні, при чому там винищувано й жидів» (стор. 40).

Читаючи судові документи МВТ на англійській мові, часом вражає назовницька семантично-стилістична функція деяких місцевостей щодо їхнього географічно-державного громадянства.

«У Львові (краї, держава? В. Н.) та околиці німці повбивали близько 700,000 людей, а в тому числі 70 мистеців і науковців» (стор. 47)

Уразливим лихом МВТ було те, що в трибуналі, поруч суддів, прокураторів і юристів-оборонців з Великої Британії, ЗСА і Франції, засідали теж т.зв. судді і прокуратори советської диктаторської імперії. Слід би згадати, ці останні намагалися пропрати до словника суду багато українських і білоруських географічних назв під фірмою четвертого партнера трибуналу — ССРР.

Ось, у слідуючій цитаті мова про місцевості без свого державного громадянства.

«... в селі Холмець, Сичівського (Sychev) р-ну, німецьке вояцтво присилувало жителів села прочистити шлях, загорождений мінами. Від вибуху мін згинули всі прочищаючі...»

У Ставрополі німці загнали до проттанкових траншей тисячі жителів і там усіх розстріляно». (стор. 48).

У жидівських публікаціях голокосту, при згадці Бабиного Яру, автори подають число загиблих жидів — 100,000. У документах трибуналу таке число не розмежовує якоєві по-окремішної національності.

«В Україні гітлерівці допустилися жахливих злочинів. У Бабиному Яру, близько Києва, гітлерівці розстріляли понад 100,000 чоловіків, жінок, дітей та стариків. У Києві, в січні 1942 р., по вибуху замінованої головної квартири німецької команди, німці виарештували 1250 заложників-стариків, жінок з дитятами при груді і підлітків. Усіх було розстріляно. У тому ж Києві німці вбили 195,000 жителів. У Рівному і районі німці тортурували і вбили понад 100,000 жителів. У Дніпропетровську німці вбили, а то й живцем повкидали до яру, 11,000 жінок, стари-

* Наша коротенька стаття «Хай документи заговорять» — Гомін України, 24-4-83, побудована на свідченнях МВТ.

ків і дітей. В Одесі було винищено близько 200,000 жителів. У Харкові тортурували і розстріляли, або подушили в газових коморах, 195,000. У Гомелі німці виарештували багато жителів, тортурували, а опісля розстріляли на центральній площі міста» (стор. 49).

З захоплених німецьких документів, як і з документів МВТ важко установити справжнє число вивезених робітників з України до Німеччини на каторжну роботу. Західнім альянтам попала лише частина німецьких документів про каторжну роботу, а в документах МВТ джерело вербування каторжників очолює СССР.

«З СССР німці вивезли на каторжну роботу приблизно 4,978,000» (стор. 52).

Пригадуємо, німці були захопили досить вузьку смугу московських земель, з яких, відступаючи углиб свого запілля, москалі забрали здатну робочу силу. Україну та Білорусію нагли наступом цілковито були окупували німецькі війська. Ті робочі руки, яких москалі не успіли забрати до армії, вони попали каторжниками до Німеччини. Отож, у вищезгаданих 4,978,000 на рахунку СССР належало б відокремити чи не 70% каторжників з України.

3-й том

Справа каторжного ясиру, на рахунку СССР, дещо чіткішо виразності набрала в пред'явленіх документах американської прокуратури, 017-PS, U.S.A.-180. У листі Заукеля до Розенберга відмічено:

«... Додаткові резерви робітників слід набрати з щойно окупованих територій на Сході, а головно з Райхкомісаріята України. Райхкомісар України мусить заготовити 225,000 робітників, до речення 1-го червня 1942 року. Друга заготівля, 225,000 робітників мусить бути закінчена по 12 грудня 1942 року... Я доручую (слова Заукеля, В. Н.), щоб при наборі робітників застосувати всякі можливі засоби насильства...» (стор. 418).

Наступний документ засвідчує те, що Заукель змінив чергування заготівлі контингенту каторжників.

«Документ 019-PS, U.S.A.—181. Лист Заукеля до Розенберга... Від 15 березня 1943 року, Райхкомісаріят України мусить відсилати 3,000 робітників кожного дня» (стор. 419-420).

З наступних документів британські, американські і французькі представники юриспруденції довідувались (таки від декотрих чоловіх гітлерівців) про дикунські методи людоловлення в Україні.

«Документ 018-PS. Лист Розенберга до Заукеля (...). Сталось так, що люди відмовляються від обов'язку праці в Німеччині. 5 жовтня в Ковкузькому (Kowkuszki) р-ні спалено село (...). Подібна подія була в селі Боровичах. Там прибули три грузовики німців. Вони спалили 12 господарств у Врасничах (Wrasnytschi) і 3 господарства в Боровичах (Borowytschi). Ви не уявляєте собі такого дикунського кроку, що заіснував у часі вербування примусових робітників (...). Був наказ доставити 25 робітників.

Ані один не повинувався наказові. Усі повтікали»

«Прибула німецька поліція і підпалила господарства втікачів. Пожар спалив все (...) Люди, навколошках молили і цілували руки німців, щоб не палили господарств. Німецький комендант бив людей гумовим вилем (...) Німці арештували батьків і тримали під арештом аж до часу, коли втікачі зголосяться (на виїзд до Німеччини). Така подія була в Білозерську (...). Утікачів, що (ради батьків) зголосились на виїзд, німці розстрілювали (...) (стор. 424).

У людоловленні німці застосували методу гицлів. Кого спіймали, замикали в школі, без дозволу полагоджувати фізіологічну справу надворі. Таку вимогу арештовані полагоджували в шкільній кімнаті (...). Прочан до Почаївської Лаври ловила поліція, виарештувала сліпців, кривих та стариків для заготівлі на примусову працю» (стор. 424).

Наступний документ — звіт одного німецького коменданта про дикунські накази щодо заготівлі каторжників.

«Документ 254-PS, U.S.A.-188. Лист з 29 червня 1944 року від П. Раабе (Paul Raabe) до Розенберга. Згідно з наказом головного воєнного командування, я наказав спалити в Україні, в селі Василькові, багато господарств тих, що відмовилися від праці в Німеччині (...) В селах — Головенька і Солений Шатир (...) виарештовано батьків-заложників тих утікачів, що зникли з транспорту у Києві (...) У селах — Плісецьке і Митниці, спалено господарства тих провідників, що були проти примусової праці в Німеччині» (стор. 427-429).

Документ суду 290-PS, U.S.A.-189 значно ширший. У цьому документі документі, як і в попередньому, обговорено підпал господарок в Україні тих усіх жителів, що були проти примусової праці в Німеччині (стор. 429).

На 430 сторінці зареєстровано діяльність німецького комісара в Житомирі. Обширний звіт змальовує людоловлення у Вінниці. За словами комісара, найуспішніше людоловлення увінчувалось тоді, коли стосовано «засіб насильства і невільництва».

Щоб дикість цього людоловлення віддзеркалити без усякої нотки суб'єктивізму, ми покористуємо ще двома документами про виразисту нелюдську жорсткість.

«Документ 054-PS. Лист-скарга-жалоба лейтенанта Тойрера до Розенберга (...) полюють на людей ночами, виволікають з постелей, за-проторюють до льохів і тримають під замком аж до вивозу (...) В багатьох випадках б'ють жінок до тієї міри, що їм важко дотримувати кроку шеренги (...) Часто арештують жінок лише в сорочці (...) Тримають людей у (транспортних) вагонах під колоджою і не дають мати заспокоїти фізіологічну потребу (надворі)... Усі в вагонах без питної води і без умивання (...) В часі відвошивлення, (голих) дівчат і жінок обслуговують мужчини (...), фотографують, а для української соромливої жінки така поведінка є

найогиднішою зневагою жіночої і національної честі» (стор. 436-437).

Про 63-й транспорт каторжників у Дарниці звітує лейтенант Тоффман.

«Документ 054 - PS (...) В часі транспорту бувають випадки примиряння від голоду. Небіжчиків не ховають по-людському, але викидають на узбіччя запасних рейок. (У звіті ширший відступ про трьох небіжчиків, яких викинули на узбіччя рейок, без жодних документів тотожності... Людей транспортують без лікарської опіки, без медикаментів та без харчів» (стор. 438).

На велике і приkre здивування читача, про гітлерівські дикунські злочини і в імені справедливості (?!), на суді трибуналу заговорив прокуратор СССР.

«Генерал Роман Руденко: Шановні Судді! Під цю пору необхідно установити ті звірства і жорстокості, яких допустилися підсудні у своїх злочинах проти людства» (стор. 547-548).

Хто ж такий ген. Руденко? Відповідь на це питання наклонює нас до проміжку дигресії. По війні в Москві КГБ арештувало американського громадянина, А. Долгунна. Цей очевидець, що пережив вісім років страхіття вsovетських тюрях і концтаборах, пише:

«Генерал Роман Руденко був головним прокуратором на весь СССР»

Як виглядали тюреми і концтабори, під «пильним» опікуванням названого генерала, засвідчують уривки з публікації Долгунна:

«По війні, вsovетських концтаборах (...) було приблизно 17,000,000 арештованих, яких обвинувачувано за політичну діяльність».

«Волочучи ноги, ми входили до концтабору між двома рядами озброєної сторожі, що притримувала на прив'язі грізних собак-вівчарок (...) Між арештованими були теж жінки. Декотрі

з них тримали на руках дитятка віку ількох днів, чи шести місяців (...) Шеренга арештованих уявлялась жахливим видовищем: суміш чоловіків, жінок, дітей-підлітків, бородатих стариків, що от-от погибають. Між цією юрбою багато таких, що зодягнені лише в дрантиве, порвані лахміття».

«Бараки концтабору були переповнені українцями з Західної України (...). Я переконаний в тому, що в концтаборах українці становили найбільше число арештованих» (Читай: A. Dolgun. Dolgun. Fontana/Collins. pp. 26, 381, 167, 327).

Іронія судьби! Глузливість над людством! З лігва імперіалістичного Кремлю — до Міжнародного Воєнного Трибуналу делеговано червоного вовка, щоб обвинувачував такого ж гітлерівського вовка за «злочини проти людства».

В інвективі про пекельне видовище голодної смерти в Україні президент Ніксон писав про вовчі злочини інших кремлівських руденків:

«Цілі родини винищувано. Селян розстрілювали за одне порося чи коровину (...) Людей вантажили в вагони для худоби і транспортували на нелюдську загибель у далекому Сибіру. Осиротілі діти, голодні, безпритульні мандрували ватагами (...) Голодні люди варили кінський гній, підправлений бур'яном; обдирали кору з дерев, ловили котів, собак, пташок, мишей, щоб заспокоїти голодний шлунок.

В часі шаленого голоду в Україні,— продовжує президент Ніксон,— «Товариш Молотов скликав активістів і промовив відверто, гстро: 'Робота мусить бути виконана, незважаючи на те, скільки згине голодною смертю. Так довго, як ще живі мільйони (підкр. В.Н.) селян-середніків, так довго наша революція в небезпеці». (Читай: Richard Nixon. The Real War. Warner Books. p. 67).

Винищувати Україну голодною смертю наказував не якийсь «партократ» Руденко, а москаль Молотов В'ячеслав Михайлович.

Д. ЮНИК

ДУМКИ З ПРИВОДУ 46-ОЇ РІЧНИЦІ ПРОГОЛОШЕННЯ САМОСТІЙНОСТИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Кожний народ ославлює початок своєї самостійності. Це явище природне і радісне. Угнічені народи ославлюють свою самобутність, як згадку своєї страченої самостійності, своєї живучості та змагань осягнути знову незалежність.

В недалекій минувшині потряс світом розвал колоніальних країн з капіталістичним устроєм. За короткий час постало багато нових самостійних держав, котрі в більшості не були на це приготовані. Цей упадок колоніалізму не значив заник капіталізму, лише те, що він перейшов на більш демократичний лад, де взялося під увагу волю колоніального

народу. В той самий час зникають тоталітарні влади, іменно ті, котрі мали скрайньо фанатичні філософії

Однак не всі тоталітарні держави зникли. Остався найжорстокіший, котрому удалося скрити під плащиком пропаганди, буцімто демократію, видаючи конституцію, в котрій усі людські права свободи і віровизнання є забезпечені. Ця конституція справді виглядає найдемократичнішою. В дійсності, це є пропагандивна афіша, котру в житті зовсім не береться під увагу. Герметично замкнені границі та несамовита пропаганда для заграниці зовсім закрила внутрішні дії

грізного терору, в котрім упали жертвою десятки мільйонів невинних людей. У той же час плаченим пропагандистам, підкупствами та наївним людям, котрі повірили у ширені гасла, пощастилося пересвідчити світ про щасливе та радісне життя в Советському Союзі під проводом доброго вуйка Джоу. Аж тепер світ пересвідчується про правду та загрозу, але чи рішуче поставиться проти того — це покаже будуччина.

Український народ віками бореться за самостійність, а тепер доходить ще до боротьби за самобутність. Не розуміли цього великоміжнародні мужі, та ще й досі не розуміють, будучи під впливом вороже наставленіх наших сусідів, котрі зазіхають на наші землі. На жаль, ми не мали ні одного міжнародного рівня державного провідника, котрий би своїм авторитетом наладив внутрішню єдність, а назовні міг вплинути у користь нашої визвольної боротьби, та пересвідчити світ, що без самостійності України не буде миру в Європі, а тим і в цілому світі.

Із нашою визвольною боротьбою пов'язаний весь український народ, з усіма його вітками. Пригадаймо собі одну, насилу відірвану вітку від материка, її боротьбу, успіхи і трагедію — іменно Закарпаття чи Карпатську Україну. У першу чергу треба уточнити два поняття, котрі часто викликають непорозуміння. Карпатська Україна — це територія, котра за влади Чехословаччини несла назву Подкарпатська Русь. Закарпаття — це назва території, котра під сучасну пору окупована різними державами, а саме: Мараморщина — Румунією, і в більшості є зрумунізована; північна частина Угорщини є в цілості змадяризована, осталася лише греко-католицька віра та західна частина Карпатської України, котру в 1919 році Чехи незаконно прилучили до Словаччини, починаючи від Межилабірщини, Земплин, Шариш, Пряшівщину аж поза Стару Любовню до Високих Татер. Земплинщина і Шариш цілком зсловакізована, останні частини приспішеним і невибіраним способом словакізуються.

Історичною дійсністю є те, що Закарпаття в давній минувшині було частиною Української держави. Окупацією Мадярів зазнало, під кожним оглядом, жахливого утиску. Упадком Австроугорщини починається нова доба боротьби за самостійність. В 1919 р. проголошується Гуцульська Республіка. Далі відбуваються з'їзи делегатів з цілого Закарпаття у Хусті і Старій Любовні, де одноголосно рішилося прилучитися до Української Народної Республіки. На жаль, українському народові відмовлено самостійність Закарпаття, маючи вибір, добровільно прилучилося до новоствореної Чехословачької Республіки, як його автономна частина. До цього спричинилися у великій мірі і емігранти, американські Русини. Ці факти добре відомі і подані у різних публікаціях та наукових працях, таких як проф. А. Штефана, голови Сойму Карпатської України, проф. д-ра П. Стерча, Ключурака і т. д. Невдовзі вийдуть дальші праці д-ра В. Шандора про добу окупації Закарпаття Мадярами (в англійській мові) та д-ра Ю. Химінця про події на Карпатській Україні під час Чехословаччини (в українській мові). Усі ці праці написані без прикрас, тенденцій і обґрунтовані джерелами. В 1979 р. видавництво Гарвардського університету видало наперед широко розголошенну працю проф. д-ра П. Магочія, ведучого катедри україністики в Торонті під назвою «Формування національної самобутності Підкарпатської Руси в

роках 1848-1948». Мадяри цю працю прийняли доволі прихильно, Чехи також, а Українці зареагували аж 22 прихильними рецензіями. Виринає враження, що ні один з 22-х українських рецензентів не перечитав цю працю, хіба дуже поверхово перелистував деякі сторінки. Лише двоє, саме проф. М. Маркусь та д-р В. Шандор подали багатосторінкові рецензії, котрі обґрунтували потрібними даними з доступних для них джерел. Вони показали на хибні інтерпретації, на джерела, з котрих автор черпав, які не все подаються повністю, а лише вибрані частини, що міняє сенс того джерела. Автор пише про Мадярів і Словаків-греко-католиків. Правдою є, що ні одного Мадяра чи Словака греко-католика немає, хіба змадяризованих та зсловакізованих греко-католиків-Русинів. Він пише про одного з найвизначніших національних культурних діячів, як бувшого мадярофіла, хоча правдою є, що він був більш мадярофобом Закарпатських Русинів-Українців ділить на українофілів, русофілів та тутешняків Русинів. В цій праці, писаній в англійській мові, витворює нову Іхню назву «РУСИН», а не як міжнародно прийнято «РУТГЕНІЕН», що викликує збентеження та дезорієнтацію, хоча як московська, так і чеська Академії наук ясно доказали закарпатців як Українців, яких стара назва на всіх українських землях була Русин (чи по-чужому Рутгеніен). Мадяри просто кажуть, що ця нова назва рівняється назві Угорорусин. Чехи це з радістю акцептували і назвали закарпатських Русинів-Українців як «Русінці». Як доказ того може послужити «Посольство політичних в'язнів до окупованої батьківщини в екзилі», де на маніфестації під торонтським міським дому дnia 18 березня 1983 року Зденек Славік, голова союзу чехо-словакських політв'язнів в екзилі, сказав між іншим так: «Ліквідація свободи, демократії і незалежності нашої держави Чехів, Словаків і Подкарпаторусінців...», отже не Русинів чи Українців, як було перед тим. Неймовірне і страшне пониження нашої Жінки-геройки, відкликаючись на неназваного урядовця, що подав якесь гоношення, є крайнє несерйозне і понижуюче. Хочеться вірити, що автор, побачивши свої помилки і Іхні наслідки, спростує їх у своїх дальших працях.

В дальшім ході думок потрібно подати пару мало-, а то може й зовсім невідомих історичних подій, котрі відзеркалюють боротьбу Закарпатців за самостійність на самобутність, котрі чекають спрацьовання. В першу чергу, повне спрацьовання подій та боротьби на Карпатській Україні від 1939 року аж до прилучення Карпатської України до СССР. Тут є боротьба Карпатських Січовиків, геноцид, як фізичний, так і культурний, переведений Мадярами, в дослідку котрого більше 30.000 (декотрі автори твердять, що 100.000, число ще недосліджено) молоді утекло, спасаючись від Мадярів в Радянську Україну, де Іх Совети трактували як ворогів народу і вивезли на каторгу в Сибір. Більшість з них повмирала з голоду, браку і гігієни та тяжкої праці. Осталось Іх більше 12.000 (число недосліджено), котрі вступили до армії Свободи з певною вірою боротьби за звільнення Закарпаття. Іхня боротьба, починаючи з Києва аж до Дуклю, нанесла величезні втрати, бо хіба пару соток з них залишилися в живих. На жаль, Іхні мрії не сповнилися. Вони остались як Свободовці, знаючи відносини в СССР, в Чехословаччині. З них в 1968 році було 8 генералів та багато полковників.

Дальша недослідженість сторінка трагедії Закарпат-

ських Русинів-Українців є на території Словенської Республіки від 1939 року до повстання нової повоєнної Чехо-Словаччини. В тій добі розпочалося тяжке переслідування українського населення та безоглядна словакізація у всіх ділянках народного життя. В досліку того, населення як самооборону самозбереження, переходило на православіє. У тій боді треба дослідити чинність Української Дивізії, котра була чинна на середній Словаччині, від Жіліни по Банську Бистрицю, головно в долині св. Яна і других. Характеристика чинності Дивізії була більш помагати словенському населенню, як боротьбі проти т. зв. слов. партизанів, котрим вони помагали спасатися від Німців.

Конечно повоєнна доба Закарпатців у новопосталій Чехо-Словаччині. В першій мірі є тут боротьба проти УПА, котра старалася дістатися через Словаччину на Захід. Закарпатський народ їм помагав. З них багато полягли в бою, з висланою проти них армією ЧСР, багато зловлено. З них пару ведучих одиниць засуджено на кару смерті, що й виконано в Кошицях, а решту передано Советам і Польщі, де їх зліквідовано. На початку Нової Чехословаччини у Пряшеві повстало т. зв. «Українська Народна Рада» та завелися «Українські народні школи». Урядовою мовою була якесь мішаниця російської мови. Не знаючи московської мови, Русофіли перекручували її, так що це виглядало як мішаниця московсько-старослов'янсько-мадярської з домішкою словацької мови. Таку мову народ не розумів, що ужилось як причину розширення словацьких шкіл і урядової словацької мови на рахунок української. Впари з тим у 1946 р. розпочалася акція переселення Закарпатців до Советського Союзу. Чехословачка влада зробила все, що було в її силі, щоб позбутися найсвідомішого українського елементу, чим послабити народну свідомість і таким чином поширити словакізацію. Пропаганда та обіцянки вільного господарства на найурожайнішій землі України, чудові domi, зарідження і т. д. досягли того, що 6.000 найсвідоміших Українців далося намовити, тішучись, що їдуть на рідну Україну. Їм дали вивезти все господарське знаряддя, худобу і умебльовання, даючи безоплатно залізничні вагони і цілий перевіз. Так вони доїхали до Чопу, першої залізничної станції в Советському Союзі. Советські власті примусили усіх пересісти до приготованих для них особових вагонів, буцімто не годиться людям їхати разом з устаткуванням та худобою. Перейшовши в особові вагони, вони більше не побачили ні своїх речей, ні худоби, осталися в тім, що мали на собі. Їх завезли на Волинь, на місця, котрі покинули волинські Чехи, депатрійовані до Чехословаччини. Розвалені хати (кучі), знищєне господарство (колгоспне), без жодного приладдя кинуло цих бідних Закарпатців у розпуку. Багато з них збожеволіло, багато з розчарування скінчило самогубством, а решта розіхалися по всій Україні, де кому пощастило. Пару одиницям пощастило повернутися назад додому. Це була хресна дорога з величезними перешкодами. Словацькі власті їх прийняли назад, як показ вилічення з українства. Ці бідні люди зі страху повороту до Советського Союзу були показниками, які є Україна, бо ж такої мимо назви немає, вони застрашені сидіти тихо.

Яка ж іронія судьби, коли Совети запропонували найздібнішим студентам (зрозуміло, москофілям) безоплатно закінчити університетські студії в Советському Союзі, в намірі мати їх як продовжену

руку в Чехо-Словаччині. Вибрано тих найздібніших, так як жадала Москва, і вислали їх. Як є здивування та розчарування настало, коли вони вернулися додому з дипломами, як свідомі та едуковані Українці. Подістававши визначні посади, вони почали працю, видаючи журнали, викладаючи у вищих школах, а головно вели освідомлюючу працю на селах. Це все не тривало довго, і так по ліквідації Пражської весни, режиму Дубчека, всі були позбавлені праці і ув'язнені, словом зліквідовані. Це саме сталося і на релігійному полі, де виарештували священство, а Єпископа Гайдича таки фізично знищено в концтаборі, а його наступника Гопка запроторили в далеке село, де він і помер. Пряшівський єпископат обсадили Словоаком. Вислідок такого геноциду є незвичайний. З первісного населення, що урядово було підраховано в 1948 р., і зазначено як 5 тройок, тобто 333.330 тисяч, то тепер осталось зaledве 30.000. Москва, Чехи і Словаки радіють. Не знати доки.

Вінці хочеться заглянути, як це виглядає на Карпатській Україні під советською владою. Вже в перші дні по приході советської армії, делегація москофілів (бувших мадяронських чернорубашників) вибралася на чолі з Крайняком, бувшим командантом чернорубашників, котрого пізніше НКВД відкрило і слід за ним пропав, та жадало, щоб завести урядово російську мову у всіх ділянках народного життя. Головнокомандуючий (Українець) був цим домаганням заскорчений, пояснив їм, що Закарпатці це Українці і що на Україні українська мова, в усіх ділянках, є офіційною. Він думав, що це карбіристи-підлізники, по поясненню викинув їх з приміткою, щоб не заводили баламутство та не були проти народу.

Дальше совети зробили плебісцит для злуки Карпатської України з Радянською Україною. Плебісцит був одноголосно за. Настав час чистки. Зліквідовано греко-католицьку церкву, котру прилучили до московського православного патріярхату. Єпископа Ромжу фізично зліквідували, а його наступника єпископа Хіру засуджено на каторгу, а пізніше вивезено на заслання, де він і помер. Свідоме священство вивезено на Сибір, як рівнож і свідому інтелігенцію, з котрих ніхто не вернувся. Пізніше обережно почалася русифікація, котра в повній силі діє до сьогодні.

Карпатська Україна сама собою є дуже атрактивна. Її чудова природа, багато мінеральних джерел, лагідний клімат приваблює багато Москів, котрих влада вимінює за закарпатців, переношуючи їх у глибину советської держави. Є значний відпір. Зродилися дисиденти, як Бадзьо, Тереля та багато інших, про котрих майже не маємо відомостей. На терені Карпатської України постали концтабори, а саме: в Хусті, Ужгороді, Мукачеві, Тячеві, Заболотові, Рафаєві. В Мукачеві мають в додатку одну психіатричну лікарню для т. зв. «релігійних фанатиків», в Ужгороді аж дві, одну для мужчин, а другу для жінок. (Якщо б хотів більше про це довідатися, то може собі купити книжку в англійській мові, видану у Швейцарії видавництвом Стефанус Едішен під назвою «Де фірст гайбук ту де УССР». Цей провідник по Советському Союзі спеціалізується на в'язницях, концтаборах, психушках і т.д., на території цілого СССР. Там є фотографії, пляни, начерки тих таборів, разом з їхніми адресами та іменами декотрих визначних в'язнів).

Боротьба за самозбереження на Карпатській

Україні розгорається, доказом чого є перший збройний відпір народного героя Бориса Терелі. Чи його перші вистріли не значать початок кінця послідньої колоніальної імперії?

Закарпатці ніколи не забудуть заповідь первого свого пробудителя А. Духновича, котра звучить: «Я Русин був, єсмь і буду, я родився Русином. Чесний мій рід не забуду, останусь його сином...» Не забудуть свого первого провідника, Батька народу А. Волошина. Не забудуть проліяту кров за свободу і

самостійність — Карпатських Січовиків. Не забудуть про тортури і муки, заподіяні Мадярами. Не забудуть проголошену 14 березня 1939 року свою власну самостійність, задушену у крові окупантами. З гордістю згадують ці історичні події, світлі сторінки нашої історії зперед 45-ма роками. Ми всі клонимо голови за наших поляглих геройів, Карпатських Січовиків, за замучених наших провідників на чолі з першим президентом Карпатської України А. Волошином.

Вічна їм слава!

THE TORONTO STAR

The argument against celibacy for Catholic priests

Tom Harpur

There are three major reasons why the Roman Catholic Church should abandon its dogma of compulsory celibacy for priests:

□ It's not working. A recent news story told how a 39-year-old Iowa woman, Maggie Olson, who has been in love with a priest for four years, has started a support group for other women in a similar situation. Her ad, which runs in the weekly National Catholic Reporter, has been answered so far by about 150 women and 20 or so priests.

This merely serves to underline something of which I have been aware for over a decade at least — while many, perhaps the majority of, priests remain true to their vows, many do not.

I know several priests who are in long-term intimate relationships with women and, during my 12 years as religion editor for The Toronto Star, I was frequently phoned by women who were "dating" priests and wanted to know when I thought the Vatican would change its policy so that they could get married.

On one occasion, not long ago, a woman came to my office alleging that her priest friend had broken off their relationship upon being reported to his superiors. She had documentary evidence establishing beyond doubt that she had had two abortions and a miscarriage during the affair and that the priest had signed hospital forms in each case as the father.

Faced with this evidence, his superior admitted the "misconduct" to me and said the cleric had been removed from his post for "therapeutic counselling." He

was unavailable for interviews and has remained so.

□ It's not a core, Catholic doctrine anyway. Compulsory celibacy for priests has a long history in the western church, but it does not go back to the earliest centuries (not before the 4th century) and it has never been the subject of an infallible dogma.

There is no warranty for it whatever in the New Testament since the earliest apostles, including St. Peter himself, were married men. St. Paul, who preferred celibacy because he was certain the second coming of Christ was due any time and there was so much missionary work to be done, nevertheless tells us that other apostles took their wives along with them on their missions.

What is more, the author of what are called "the Pastoral Epistles" lays down specific rules that the episcopoi — "bishops" — are to have only one wife.

It is for this reason that the ancient Eastern Orthodox Churches have always had married clergy, as have the Anglican, Lutheran, Presbyterian, United and other Protestant churches.

If anyone has doubts about the view that forced celibacy does not lie at the heart of the Christian faith, he or she has only to consider the fact that certain Oriental churches in full communion with Rome — for example, the Ukrainian Catholic Church — have, and always have had, married priests.

In his very sympathetic book about the Roman Catholic Church today, *The Pope's Divisions*, veteran journalist Peter Nichols

says that informed sources in the Philippines told him "perhaps a half of the priests have a lasting relationship with a woman and the communities they serve accept this without difficulty."

He could have said the same about several other countries, including Holland, and there have been similar cases in Quebec.

Many priests who have struggled to keep the integrity of their vows have paid the price of their loneliness and frustration through alcoholism or other addictions.

□ It's hurting the ministry and mission of the church. Everyone by now is aware of the mass exodus of priests and nuns from the church in the years immediately following the Second Vatican Council (1962-65). While there has been a slight upturn in numbers of those coming forward for ordination or for religious orders in recent months, the grim reality is that there are thousands of parishes and missions around the globe without regular pastors. And there have been complaints from senior churchmen that the quality of those coming forward to serve is not always what it once was.

What is less well known is that it is the rule of celibacy that has continued to deter aboriginal peoples both in our Canadian north and in Third World countries from offering themselves as priests. Not to marry and have children runs totally counter to their culture. The result is too few priests and most of them white or non-native. The church thus retains its "foreign" feel to the majority.

The truth of the matter is that celibacy belongs to the realm of the discipline of the church. As such it can be changed just as easily as the rule about having Latin as the sole language of the Mass was changed after Vatican II — or the requirement regard-

ing meatless Fridays.

If priests were free to marry or to remain celibate depending on their own sense of calling and their assessment of their own particular strengths or needs, there would be more young men seeking ordination and much less

heartbreak for those already ordained.

What is more, celibacy itself would come into its own, for it would then shine forth as the sacrifice, sign and gift of God it was meant to be rather than as a cruel obligation.

МАРІЯ КРЕМІНЯРІВСЬКА

ЗОЛОТИЙ МІЙ, ДОРОГИЙ МІЙ...

ХРОНІКА

(Продовження)

Марта знала, що Жидівка недовго тут буде. Все одно, за що б П. не посадили, Жиди визволять П.. Жидівка одразу втягнулась в життя камери, робила все, що від неї вимагалось і мовчала. Одержувала передачі і, не розглядуючи їх, клала набік. Видно було, що ці передачі боліли П.. Уважно слухала, що оповідала Марта, тоді обличчя П. не було суворим, а роз'яснювалось і теплішало. Просиділа вона три тижні. Коли покликали П. з речами, вона, весела і рум'яна, підійшла до Марти і сказала:

— Спасибі вам за все, що ви оповідали! Тільки завдяки вашим оповіданням я витримала тюрму. Ніколи вас не забуду!

Вона пішла, і в камері стало легше дихати.

Кінець березня. Лід, що скував віконні рами так, що їх рухнути не можна було, розтав. Можна було попхнути одну раму і зробити шпарку посередині, між двома зафарбованими на жовто шиб. Леся дивилася на в'язнів, що йшли в умивальню, вже з лавки. Людей було дуже багато, і то переважно селяни. Дем'яна Гарасевича не бачила. Писав, що його викликали з речами, і більше його ніхто не бачив, а етапу тоді не було. Замучили на допиті і закопали...

Арештували Колю. Кинули його в камеру до Івана, який і написав про це Леся. Адвокат, батько Колі, і Марта думали однаково, що це ідуть Рускі і нічого злого вони тим Руським, що живуть на заході України, не зроблять, бо всі Рускі, чорні, білі і червоні, мають одну мету: зберегти «єдину неділімую» хай і ціною страждань народів, хай і ціною життя мільйонів невинних людей! Тому і не втік багатий адвокат з сином і жінкою, чекали на своїх, на Руських. Одне не взяв він під увагу, що захопивши владу в свої хижаки руки, червоні Рускі будуть всіх боятись, щоб жтось цю владу у них не відібрал, і будуть всіх нищити, хто б зазіхав на владу, а якщо треба чорною сотнею захистити цю владу, то вони, червоні, тою чорною сотнею і є! Бо на протязі всього існування Росії-Московщини там завжди панували і керували державою чорносотенці.

Марта думала про Надюлю, як то вона сприйняла арешт Колі. Поплаче трохи.

Впустили в камеру Марисю К., симпатичну

Польку, з мілим обличчям і довгими, до колін, руськими косами. Була урядничкою. У неї вийшло якесь непорозуміння на роботі, та вона говорила, що це нічого політичного і що П. скоро випустять. Була спокійна і поважна. Відразу зрозуміла, що за люди в камері, говорила з ними широко про все. Оповідала про життя на волі: в крамницях нічого нема, позачиновані, за хлібом велики черги, ще з вечора. Цілу ніч люди стоять на морозі. Базарів нема, селяни нічого не виносять на продаж, хіба нишком виміняють якісь харчі на одежду, сіль, сірники.

«Як добре, що у мами живуть дівчатка, — думала Марта, — батьки їх селяни, привезуть харчі, не зазнає Надюся голоду».

Марися К. оповідала про масові арешти, про етапи з в'язниці. Спочатку в'язнів везуть в Тернопіль, потім в Казахстан. Як хто вже засуджений, може мати побачення з рідними. Правда, не всім дають. Леся запитала про Юрка Горюна. Марися нічого про нього не чула, нічого не знає й за його родину, певне, виїхали десь, ховаються, може і у Львові. Оповідала про перший вивіз селян і осадників у Казахстан. Вивезли родини арештованих. Всіх, хто був у хаті, вивезли: старих, молодих, немовлят, хворих, калік. Енкаведисти вривались вночі в хати, будили людей і нишком говорили: «Тіха, тіха! Не крічати! Не разговарювати! Сабірайтесь! Два часа на оборі! Без шуму! Без кріку! Крік не паможе! Всю равно пасдіте. Толька хуже себе сделаете!

— Куди нас? — питали на смерть перелякані люди у озброєних енкаведистів.

— Нідалеко. Скоріо верньютесь! Бистре, бистре!

Діжка розчинена, хай би я хліб спекла! — плаче господина.

— Дадут тебе хлеб! Будет тебе хлеб, сколько тебе нужно! Бері то, что есть, а то сядеш на воз нісчем!

Садовили до воза, везли на станцію, наповнювали людьми «теплушкі», по 45 душ в кожну. Були там нари і залізна піч посередині, а в куті — прорізана в підлозі діра. Поїзд рушив у Казахстан, по дорозі підбираючи на станціях вагони, наповнюючи такими же

нешасним українським людом та родинами арештованих осадників. Утворився довжелезний ешелон, що завдяки заметам міг лише помалу посувуватись вперед. Мороз, пекучі вітри, що і в вагонах дошкуляли людям. Палива нема, води нема. Стогін хворих, крики дітей, розлука і плач матерів... Начальник поїзду, що повинен був зарадити цій біді, та не в силах був, не міг знесті виду тих страждань і застрілився. Так оповідала Марися К.

— Застрілився? — тихо запитала Леся Марту, коли вони лягли спати. Вони були глибоко засмучені цим оповіданням, переживали страждання невинних людей... Але щоб начальник потягу застрілився... Йому, певне, і тепло було і їсти мав що, а для Руського це головне!

— Може не був Руський? — втомлено сказала Марта.

— І я так думаю. Руський не застрелиться. Руський тішиться, коли бачить, що Українцям зло.

Марися К. оповідала, що Росія напала на маленьку Фінляндію, що так героїчно оборонялась. Фінляндія мала заміновану всю границю з Москвою, та Росіяни завжди однаково воюють: посилають на смерть своїх сотні тисяч солдат, зробила і тут так: гнала і гнала своїх солдат у Фінляндію, просто на заміновані поля, міни рвались, було пекло. Солдати своїми трупами вкрили поля і по тих сотнях тисяч трупів пішла «победоносна русская армія».

Марися К. внесла пожавлення в камеру, бо дуже нудно було, якщо нікого не впускали в камеру, бо й на допит нікого не кликали і давно ларка не було. Перше ларок був щодесять днів, а тепер і щомісяця не було. І харчі у в'язниці ставали щораз гірші.

Марисю за чотири тижні викликали з речами. В перший день передач Косинська одержала ті шкарпетки, що дала Марисі в камері.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

При Жидівці та при Марисі Леся не стежила за в'язнями ні з поліці, ні через шпару у вікні, а казала собі: можна потерпіти, почекати. Вона, як і всі в камері, була певна, що Жидівку Жиди-комуністи визволять, а Марися не політична, не Українка, також скоро піде на волю. А коли їх вже не було в камері, Леся попросила Марту і Настю припильнувати за коридором. Марта помогла Лесі вилізти на поличку, а Настя ходила перед дверима. Марта відійшла до вікна і прислуховувалась. Прогулька скінчилася, скрізь було тихо: і в тюрмі, і на дворі, за вікном. А Леся виструнчилася на поліці і дивилась, дивилась. Дивилась на гори, що зазеленіли молодою травою, на сади, на хати.

«Якою радістю світиться її личко,— думала Марта.— Вона бачить, що снігу вже нема, може вже яка черешня зацвіла... Весна! Як то зло, що це дівча у в'язниці. Та не завжди вона буде тут. І де б не була людина, а весна таки приносить радість. В нашій камері всю зиму не зачинялась верхня частина вікна, хоч які морози були, а в камері було тепло. Чи у чоловіків також так тепло? Грубка ж одна, завжди була гаряча, огрівала добре. Певне, і у чоловіків верхня частина вікна хоч трохи відхиlena, та ж курят вони. Треба запитати Лесю, вона спостережлива, все бачить...»

Раптом Марта почула, що відчинилася брама

від вахти і погід вікнами почулись кроки, потім по фронтових сходах кілька людей зайдло в коридор. Леся також це чула, сповзла на кадушку, а з неї на підлогу і підійшла до Насти. В коридорі жіночий голос щось промовив і зараз же «чикнув» на неї наглядач. Насти і Леся притулились до дверей.

— Жінка... повели в кабінет, — прошепотіла Леся. Вони стояли і слухали, потім відскочили від дверей і сіли за стіл. Забрязкали ключі, відчинились двері і, впустивши нову в'язничку, одразу зачинились. Вона не пішла далі, а вперлася в двері і дивилась на всіх прекрасними ясними очима. Яка вона була гарна, яка ніжна! Наче принцеса з казки одягла брунатне футро і таку ж шапочку і прийшла до них в камеру. Гострий біль пронизав Марту. Вона з жахом подумала: «Боже май, і вона тут!» — і відразу себе вгамувала: «Тільки без істерики!» — підбігла до неї, обняла її і привітно, як у себе дома, як звикла завжди до неї говорити при зустрічі, сказала пересохшими устами:

— Наталю, яка я рада вас бачити! — і в ту ж мить, якби могла, забила б себе за ці слова. Як вона могла зараз це сказати її? В тюрмі рада бачити!..

Наталя з докором поглянула на Марту і сказала те, що Марта подумала:

— Як ви могли це сказати, пані Марто?.. Але добре, що я буду з вами. Я боялась, що мене посадять в іншу камеру. Якби мама знала, що я з вами...

— Так мені прикро, що я це сказала. Вибачте мені, Наталю, само вирвалось. — Вона пригорнула до себе Наталю. Яке то велике горе для пані Марії, що її єдина дочка в тюрмі. А Наталі говорила:

— Вони вас випустять. Що вони можуть вам закинути? Ви ж жили у Варшаві, а не тут, на українських землях. Наглядач затараїв по бляшці, вони відійшли від дверей.

Леся взяла у Наталі футро і шапочку і повісила на вішаку. Марта за ці місяці, що прожила з Лесею у тюрмі, розказала їй не лише за свою родину, а й за всіх визначних українців їх міста. Леся вже знала і за родину Михайла Черкаського, сенатора, за пані Марію і за Наталю, знала, що надіялась на скорий вихід Наталі на волю не можна і тому тихо попередила Наталю: перед усіма в камері не розказувати за що її забрали.

На Наталю всі в камері надивились не могли, така вона була гарна! Леся й Зоя гарні, але все ж не такі! Наталя була середнього росту, гарно збудована, тоненька, струнка і гнучка. Кожний рух гарний, кожний погляд, а кожне слово западало в душу. Вона була білявка, але не золота білявка, як Леся, а платинова, мала тонкі, високі, чорні брови і великі, чисті, замріяні очі. Прегарний був розріз очей: зовнішні кутики на скронях підносились вгору, як і брови. Мала зgrabний носик і пишні уста. В камері вона поводилася так, наче була в гостях: скромно, привітно, стримано. Краса, доброта і дбайліве виховання — це і була Наталя. Прекрасна фея з казки.

Марта боліла і за Наталю, і за пані Марію. Як же пані Марія вбивається, що її Наталя, мати її внучки Олюні, в тюрмі! Гостре співчуття до пані Марії, гостра жалість до Наталі пекли Марту. Вони спали першу ніч утром, на двох матарацах, Наталя посередині. На другий день «св. Микола» приніс постіль для Наталі. Марта дала їй простирава, порадила Лесі і Наталі спати разом, буде тепліше. Вона бачила, з якою увагою Леся відноситься до Наталі, як вкриває її

вночі, як прислуховується, чи Наталя спить. «Разом тім буде добре» — подумала. Познайомила Наталю з Каролею:

— Пані Каролю, це пані Наталя Черкаська, по чоловікові Білинська. На літні вакації приїхала в рідне місто з півторарічною донечкою, Олюною. Училаась у Варшаві в університеті, там вийшла заміж і жила з чоловіком біля Варшави.

Кароля і Наталя заприятелювали. Часто потім, сидячи на лаві під вікном, Кароля і Наталя вели довгі розмови про університет, про Варшаву. Обидві тоді забували, що вони в тюрмі.

Наталя розказала Марті і Лесі, чому ті заарештували. Наталя мала знайому черницю, ще з тих часів, коли вчилася у Перемишлі в інституті. Листувалася з нею. Коли Західну Україну захопили Росіяни, черница вирішила піти на Захід і написала про це Наталі, яка дала ті листа до свого чоловіка, Володимира Білинського, що жив під Варшавою. Черницю затримали Рускі на границі, звинуватили ті у шпигунстві, посадили в тюрму. Знайшли у неї Наталиного листа до чоловіка, забрали Наталю і ті також закидають шпигунство.

Невідомо, чи Наталя боялась допитів; вона про своє почуття нічого не говорила. Про ті страхи, надії, жалі, ніхто слова не чув, як також нарікані на долю. Була спокійна, оповідала про свою донечку, про маму, про бабуню, про Юстину, що виняньчила ті і брата Юрка, все щось погідне, а то й веселе. Але одного дня не була в стані і слова промовити. Ходила довго по камері, потім стала в куточку за вішаком і нечутно плакала довго і невтішно. Марта пробувала заспокоїти ті, але викликала ще гірший плач.

Кароля тихо сказала Марті:

— Хай поплаче, це ті добре зробить. — І Марта здалека з туюго стежил за Наталею. Після тих розплачливих сліз, коли Наталя заспокоїлась, Марта сказала тій:

— Історичні події ідуть, Наталю, і по дорозі що тім виходить, те й роблять з людьми. Ми з вами не малюнки, намальовані на стіні. МИ — живі люди, ми Українки, ми такі, як всі Українці. Історичні події нікого не милують, усі переживають лихо. Ось і ми це лихо маємо: розлука з рідними, позбавлення волі, то значить в'язниця. То це має нас вбити. Що ж ми за люди, що цього не переживемо! Такі слабкі, непотрібні люди. Українки не такі, Українки сильні характером, Українки сильні духом.

Наталя уважно слухала.

— Якби хто мої мамі так сказав, як ви мені сказали, вона не так вбивалася би за мною.

— Вас випустять, Наталю, і ви самі ті це скажете. Та мама, моя дорга пані Маріє, саме те знає, спокійно переносить лихо, знає, що воно минеться.

Марта просила Наталю щось оповідати, бо знала, як це добре впливає на того, хто оповідає і на тих, хто слухає. Звечора скаже Наталя:

— Завтра ви нам щось розкажете, правда? Наприклад, вашу улюблену оперу. Якщо вночі не буде спати, пригадуйте собі подробиці декорацій, костюмі, виходи на сцену. І до обіду пригадуйте, а по обіді почнете оповідати. Хай ми, позбавлені волі жінки, завтра побуваемо в опері.

І Наталя пригадувала. Ходила по камері своїм легким кроком, з натхненим обличчям, з очима, що замріяно дивились кудись, поза мури в'язниці. Вона пригадувала «Аїду» чи «Фауста» і, наче сама була

зраз в театрі, відпочивала від свого лиха, а з нею і Марта відпочивала. Наталя була молодша за Марту на вісім років, тому Марта до неї, як і Лесі, мала почуття, подібне до материнського. А пообіді Наталя сідала на коц, зложений в кілька разів, впиралася спиною в зложені матараци, а всі — біля неї, за винятком Каролі, що не кидала свого місця під вікном, бо увесь час курила, і Насти, жінки міцної будови, що сиділа завжди на лавці, бо незручно ті було на підлозі. Наталя починала:

— У залі світло згасло, стало напівтемно, бо там, де оркестра, горіли лампи. Заля була повна людей, всі місця були заняті. Було так тихо-тихо, наче нікого не було в залі. Оркестра грава увертюру... — І Наталя тихо наспівує те, що може з увертюри. Вона знає і любить музику, з дитинства грає на піаніні. Її навчила мама, що закінчила консерваторію... — Завіса розсовується... — І Наталя розповідає про старого вченого, що схилився над колбою, про понурий кабінет вченого, завалений книжками. Жінки все те бачать, вони очей не зводять з Наталя, а бачать все, про що Наталя оповідає. Вона з усіма подробицями описує хто і що є на сцені, як одягнені і що роблять. Окрім арії пам'ятає як жіночі, так і чоловічі, і тихенько наспівує їх. Розказані нею опера робили велике враження на в'язничок. Марта сама собі дивувалась, що коли вона в театрі чула ці опери, вони не робили на неї такого сильного враження, як коли Наталя оповідала їх.

* * *

На перший день Великодня чергував Симпатичний. Зраня счинився великий рух у тюрмі. В'язні з камер проходили через фронтові двері під вікна до брами.

— Лазня! — гукнула Леся. — Сьогодні, на перший день Великодня!

— О, то дуже добре, — сказала Наталя, бо Леся перед тим дала ті паперу і олівця, заховала ті під пальтами, що висіли на вішаку, наче поспати. Наталя написала мамі записку і стішилась бані: побачить «св. Миколу» і передасть мамі вісточку про себе.

В бані не було «св. Миколи». Їх зустріла гарна жінка, енергійна і сурова. не була привітна, не усміхалась.

— Здавайте мені рушники, — крикнула. Брала у кожного брудного рушника, давала чситого. — Брудну близну кинете в цей кут.

На порозі стояв солдат з рушницею. Вона полягнула на нього недобром оком, і він сковався за двері на двір. Вона сердито зачинила двері. Тоді побігла в саму лазню, махнувши рукою Марті і Наталі. Одчинила в лазні дверцята грубки, в яких ніколи не палилось і показала тім пакунки, що лежали в ній.

— Іжте! Тут свячене і не свячене. Це ваші мамі вам передали. Іжте всі, — звернулась і до Польок. — В камеру не можна нести. Треба з'їсти все. Оце вам, — вона дала Марті листа, — а оце вам, — дала і Наталі листа. — Маєте папір і олівці, напишіть відповідь.

Вона то бігла в передпокій, наслуховувала під дверима, за якими наслухував солдат з рушницею, що ходив то туди, то сюди, то влітала в лазню, крутилась поміж голих жінок, що ті «свячене й не свячене», ті всі завзято! Жінка стала зовсім не та, що була. Така недобрізна жінка їх зустріла! Ну, злюща мачуха, та й годі! А зараз була весела, привітна, розчервоніла, ще гарніша, ніж була. Видно, ті подобалась ті ролі, подобалось те, що діялось зараз в бані і то

завдяки їй! Польки підходили до неї і щось говорили їй. Вона до всіх була уважна, всім давала папір і олівець і всі писали, окрім Віри і Насті, бо їх рідні ця добра душа не знала, як передати від них листа.

— Я — Дарка, — сказала вона, — перу тут для вас усіх близну. — Вона вибігала надвір, кокетувала з солдатом, перед тим засинивши лазню на колодку, то знову влітала в лазню і сердито, щоб чув солдат, гукала на жінок:

— Не виливайте всієї гарячої води, мені ще прати треба! — а сама розцітала в усмішці. — Іжте, Іжте! Нічого, помиєтесь ще! Після вас немає кому митись. Ви остання камера. — I знову вибігла надвір, така гарна, струнка і прудка — вогонь, а не жінка!

Милися довго, як ніколи в тюрмі. I листи понаписували, і з'ли все чисто. Гарно відсвяткували перший день Великодня!

Бабуня і Надія писали, щоб Марта ними не журилася, що вони все мають, здорові, що Марту скоро випустять і щоб вона уважно оглядала передачі, може вони щось нашкрябають на чомусь, бо записи тепер трудно передавати. А Наталі писали і мама, і тітка, і бабуня. I було в коверті невеличке фото Олюні. Наталі написала ще одну записку в лазні і з тою, що написала в лазні, віддала Дарці. По передачах, які жінки в перший день передач одержали, видно було, що ця сердешна людина, ця красуня Дарка виконала все, що жінки просили її і всі записи передала.

Викликали на допит Казю. Вона дуже боялася (нечасне дівча!), бо пам'ятала, як Поляки катували її на допитах. Зблідла, вся тримтіла, як ішла з камери. Її покликали після перевірки, а вернулась вона в той же день перед вечерею. Ні з ким так не було! Видно, і у тих мерзотників є краще відношення до таких юних істот, як Казя. Вона прийшла мовчазна, але не сумна і не заляканя. Куропатвінська забрала її за матараци в куток, де вони довго розмовляли. Ні з ким з Польок, окрім Куропатвінської, Казя не поділилась своїм враженням від першого допиту. Та ні Ко-синська, ні Кароля не розпитували Казю. Вона ж була мовчазна. Як хто що спитає — відповість, сама ж ніколи ні з ким розмови не починала, навіть з Куропатвінською, яка з першого дня Казіного життя в камері взяла її під опіку. Після першого допиту Казю стали кликати на допити щотижня. Вона вже не блідла, не тримтіла, видно їй справді до неї було людяне відношення. Куропатвінська тішилась, вона щось нашіптувала Казі і задоволено хіхікала. Казя й собі щасливо посміхалася і все дивилася на двері, чи не кличути її на допит. Її кликали вдень, а верталася вона перед вечерею. Настя і Леся казали, що Казя скоро піде додому.

— I я так думаю, — погоджувалась Марта. — Це ж дівчатко, учениця, і які у них можуть бути підозри щодо неї! А головне — не Українка вона.

I Леся охоче поїхала на допит. Аякже! Вирветься з тюрми хоч на годинку, побачить вулиці, церкви, доми, гори! Вона ж ніколи не була в К. Її так цікаво буде Іхати містом яких шість кілометрів! Вернулась в той же день свіжа, як щойно зірвана квітка і жваво оповідала усім в камері:

— Привозили двох свідків. Вони мали підтвердити, що я ходила від хати до хати і намовляла людей, щоб на голосуванні дерли картки або понаписували на них своє, що хто думає. А свідки зовсім того не підтвердили. Кожний з них казав: «Мені вона

того не говорила, і я не чув, щоб вона те комусь говорила. Та хто її, смаркату, слухав би?» I Леся, горда за своїх селян, переможно оглядала усіх в камері. Так було і на слідуючому допиті, бо ще привозили свідків, вже інших людей. Така сама весела і горда Леся повернулася і з другого допиту. А коли вернулась з третього, нічого не оповідала. Була ніч, Лесю тихо впустили в камеру. Вона роздягнулася і тихенько лягла біля Марти. Заснули всі, кого розбудив прихід Лесі. Марта не спала, прислухалася... Леся, наче плаче... Прислухалася ще. Так, плаче... «Погане щось трапилось! Хай виплачується, легше їй буде, а завтра мені скаже, що трапилось». А рано Леся сказала, що слідство закінчилося, буде суд. «Не тому вона плакала, що буде суд», — подумала Марта, приглядаючись до Лесі. — «Щось інше гризе її», — але не розпитувала, не докучала Лесі.

Ніхто з тих, кого вже випустили з камери, не мав суду. Їх переводили у велику камеру, власне в ограбовану і пусту церкву, що була в тому коридорі посередині тюремного будинку. I за царя, і за Поляків у ній правилось Богослуження, і всі в'язні, жінки й чоловіки, були на ньому. Яка то була б полегша для людей, якби вони могли і зараз помолитися в церкві!

У цій камері-церкві набирається етап. I чоловіків, і жінок тримали тут, але в різних кутках, а поміж ними ходив енкаведист і дивився, щоб жінки і чоловіки не розмовляли між собою. Де їм оголошували присуд — ніхто в камерах не знав. Так було спочатку. А потім хлопці писали Лесі, що тепер як хто має бути вивезений, то його кличуть в контору і читають присуд «Особого совещання», що засуджені вони на стільки-то років, по такий-то статті. В'язень підписує, що йому це оголосили, що він вже знає свою «статтю і строк», вverteться в свою камеру і живе в ній, поки викличуть на етап.

А Лесю й хлопців — Гната й Івана — будуть прилюдно судити. Куропатвінська сказала:

Хотіла б я мати суд! Я сказала б їм усе, що про них думаю.

— Дуже вам би це помогло! — усміхнулась Кароля.

— Хай знають! — уперто заявила Куропатвінська.

— А вони і так знають, — відповіла Настя. — не варти вони того, щоб до них відзвіватися.

На допит не кликали ні її, ні Віри. Та про що мають допитувати? Привезли їх активісти в тюрму, хай і посидять в ній! I вони сиділи. Обидві так схудли, що Кароля, цей майбутній лікар, часто довго й уважно дивилася на них. Особливо Віра подалася. Вона не скаржилася, що її щось болить. Сиділа на підлозі біля Польок, здавалася спокійною, а на очах худла. Спочатку вона мала надію, що її скоро випустять, а тепер втратила цю надію, як і всі жінки в камері. Знали, що не додому їх пустять, а цей кат-Руський завезе їх на північ ні защо! На мороз, на голод, на смерть у тяжких муках. Кожна жахалася вивозу. Хай у тюрмі, аби тут, у Кремінці! Прийдуть Німці, усі тюрми повідкривають і вони підуть додому! Аби тільки не вивезли!

— Дай Боже, щоб не вивезли! — це була гаряча молитва кожної в'язнички.

Зою лише раз повезли на допит. Вона страшно

боялася, як тіхала. Оті несамовиті очі слідчих, очі сатани, що вбити можуть! Але вона була повна рішучості: вияснить їм все про «Ілюстровану Росію», скаже, що цей журнал не її, а її чоловіка, Поляка, що він передплачував його, коли ще Зої не зінав, коли вона ще була ученицею! Розкаже все по-правді і її пустять до синочка і до старого батька. А вернувшись на другий день з допиту, коли вже всі спали, сіла на свій матарац і гірко заплакала. Всі попрокидались. Віра, що лежала поміж нею і Настєю, заспокоювала її, та вона все плакала:

— Не пустять мене до моого синочка... Не буду я його бачити... Цей сатана каже, що я «контра» чи «контрик». А чи я винна, що в тому журналі є портрет царя?...

Марта Її заспокоювала:

— Пані Зою, та ми всі в такому становищі, ми всі розлучені з нашими близькими. Але це не назавжди! Треба перетерпіти цей час. Війна ось-ось спалахне, і ми всі підемо додому, до своїх рідних.

Через місяць Зоя одержала передачу, де на кусочкові мила рукою замужньої сестри було написано: «Нашого батька і твоого синочка вивезли в Казахстан». Те саме було написано і на гребінці.

Це був страшний удар для Зої і болючий для всіх жінок в камері. Зоя замовкla і закам'яніла. Не тіла, не спала. Її потішали, та ніякі слова до неї не доходили. Вона жила, як автомат: не молилася, не плакала. Словів від неї ніхто не чув. Робила все, що треба було робити, а то сиділа годинами край столу і дивилася на чорні двері. І завжди біля неї була Настя. Вони були з одного села. Зоя виросла у неї на очах. Але Зоя «вихрестилася на католичку» і Настя як у селі, так і в камері, не помічала її. Бачила Настя і хлопчика Зоїного. Відчула, яка біда сталася у Зої. Ось де побачила Настя люте горе! Настя побивалася за свою матір'ю, але мати була у своєму селі, серед своїх племінниць, похресників і похресниць, та у всьому допоможуть. А у Зої старий хворий батько та малий синочок, вивезені десь на чужину, на муки. Ось де тяжке лихо! І Настініше лиць було сердите і дуже нещасливе, як у перші дні її прибуття в камеру. Вона сиділа біля Зої і обидві мовчали. На перевірку ставала біля Зої. Коли приходила Зоїна черга щось робити у камері, вона таї допомагала. Зоя до неї не відзвідавася, але попросила Віру помінятись з нею місцями на підлозі і тепер спала поміж Настєю і Вірою. Якщо Настя за чимось відходила від неї, вона неспокійно рухалася, оглядалася і заспокоювалася тоді, коли Настя знову була біля неї.

Зою, першу з камери, покликали підписати свій вирок. Вернулась ледве переставляючи ногами, байдужа до всього, наче мертвa. Всі мовчали дивились на неї, не знаючи чого її кликали, де вона була. В камері була мертвa тиша. Зоя кволо присунулася на лаві до столу.

— Засуджена я на вісім років. Підписала свій присуд. Стаття 54,10,11,— сказала і схилила на груди кучеряву голівку. Це був перший вирок, про який довідалися жінки в камері, і їх вразив такий великий строк. За що ж стільки років? Всі були пригнічені. Віра рукою витирала лиць, по якому котилися слізози. Косинська беззвучно молилася. Куропатвинська кусала нігти і наляканими очима дивилася на Зою. В камері була мертвa тиша. І раптом Настя, що ходила боса по камері своїм рішучим сердитим кроком, стала напроти Зої і гукнула сильним голосом:

— Зою, слухайте! Зою, будете зі своїм сином, будете зі своїм батьком! Ласка Божа над нами велика! 8 років! ТО Руський знає, що ви будете на каторзі 8 років? Не Руський дає строки, а Бог дає! Бог і силу дасть пережити цей строк! І ви переживете! Переживете, і батька знайдете, і сина! І ви доглянете батька до смерті і виховате сина! І ваш син вас на старість догляне!

Зоя дивилася на неї як на образ, потім сковала лиць в долоні і зарыдала на всю камеру. Настя сіла біля неї, обняла її і пригорнула до себе. Відчинилися двері камери і два наглядачі, збавлені Настінім гучним голосом і риданням Зої, вскочили в камеру. Настя одною рукою пригортала до себе Зою, а другою махнула на них, наче випихаючи їх за двері.

— Іди, іди! — сказала. І наглядачі позадували до дверей, як прибиті пси, сковались за ними і замкнули їх.

Марта, хоч у неї краялось серце і очі були повні сліз, голосно засміялась, так комічно було те, що наглядачі, це найближче до в'язнів начальство, послухали Настине «іди, іди», не обурились, не запротестували, а мовчали, поспішно вийшли з камери. Настя... Велике серце мала ця людина! Бог її натхнув сказати це Зої, і Зоя свято повірила їй. І правда, синові два роки, за вісім років буде лише десять. У Казахстан вивозять засуджених в тюрми і не засуджених з волі. Настя таї говорила, що вона там буде скрізь писати і скоро знайде свого батька, догляне його і синочка.

— І там люди живуть,— говорила Настя,— може будете учителювати, або так яку роботу знайдете.

Всі слухали Настю, погоджувалися з нею, а Зоя цілком ожила. Наскільки перше боялася вивозу, благала Бога, щоб в камері дочекатися Німців, настільки тепер нетерпеливо чекала, коли її покличуть на етап.

Наталя, після того як вся камера довідалася, що Зоїного батька та сина вивезли, дуже затурбувалася за свою маму і Олюню. Вона говорила Марті:

— Хай би мама з Олюнею виїхали до дядька Петруся у Львів. Ім там буде безпечно. Дядько догляне Олюню. Ніхто їх там не знає, і мамі з нею там буде добре. Треба, щоб мама негайно поїхала з нею у Львів. Але як передати записку?

Вже шість разів після Великодня були в лазні, та ні «св. Миколи», ні Дарки не бачили. Чисті рушники чекали їх в передпокою, а брудні вони залишали в лазні. Проте Наталя написала записку, і мала її увесь час при собі, щоб, як буде нагода, передати, а в разі небезпеки — знищити. Щось у в'язниці сталося. Хлопці написали Лесі, щоб не клала записок, поки вони таї не напишуть. З сусідньою камерою не говорили, бо вже більше місяця ніхто з неї не відзвідався. Лесі вдалося заглянути в ту камеру,— вона була порожня. Що зробили з Олексинчанами? На допит їх так і не кликали. Ніхто з них не зінав свого вироку. Чи розстріляли їх, чи подавали «строки» і вивезли на каторгу, чи, може, порозсували по інших камерах? Леся не могла довідатися. Вона їх всіх знала в лиць і якби могла оглядати всі камери, як це вона часто робила восени і весною, стоячи на полиці вішака, пізнала б їх. Та Лесю спіткала болюча приkrість, велика втрата.

Одного разу, вернувшись з прогулянки, жінки побачили, що вся їх одежда лежить на столі, а вішаки

нема. Стіна, де висів вішак, була облуплена, куски цегли повиривані, кругом насмічено глиною, вапном, цеглою, міцно був вмурений вішак. Дві дівчини, побачивши це, перемінилися в обличчі. Леся почервоніла, Казя зблідла. І Марта ще побачила, що Куропатвінська не зводила зляканих очей з Казі.

— Що вони собі думають? — скривнула Леся. — Як вони сміли забрати вішака?

Кароля, усміхаючись своєю милою усмішкою, іронічно відповіла:

— Хай Леся не розпачає! Начальникові належиться мати такого гарного вішака. Де він міг коли бачити гарного вішака!

Зайшов Какделя і сказав, що тепер літо, хай всю теплу одіж здашуть в комору. Так і зробили. Прийшов «св. Миколай», посписував усі теплі речі і кожній видав поквітання. Зоставили лише широке і довге хутро Косинської, щоб було що вдягти як виключить кого на допит в енкаведе. Там від тих мурів тягне холодом навіть у спеку.

Наталчина записка була у Лесі, і хоч в камері був Какделя, Лесі вдалося всунути в Наталчину руку записку, бо Настя підійшла до неї і «св. Микола» і своєю високою постаттю закрила їх від очей старшини. В цій записці Наталя просила матір виїхати з Олюною у Львів до дядька Петруся, а щоб Наталя була певна, що мама з Олюною виїхали у Львів до дядька, хай тітка в передачі пришле Наталі Оліну рожеву хустку. Дні передач проходили, Наталя чекала на Олюніну рожеву хусточку, та передач не приймали. В усій тюрмі було тихо. В'язні за щось були покарані.

* * *

Чергував Сердитий. Став на порозі і просичав:

— Бєлінська, собірайтесь без вещей! — Сказав і вийшов. Леся і Марта закрутілись біля Наталі. Марта достала хутро Косинської, Леся вложила в кишеньку светра пайку хліба і цукорки, що їх берегли Українки для тієї з них, кого покличуть на допит. Віра дала їй свою теплу хустку. Тихо відчинилися двері, увійшов Сердитий. Він, очевидно, дивився в очко. Наталя якраз одягала хутро поверх хустки.

— Не одевайте всіго ставо. Сбросьте, сейчас же сбросьте!

Жінки хотіли заступитись за Наталю, та вона їх зупинила. Не злякалась його крику, ані лютої пики. Як була у хутрі, підійшла до нього з милою усмішкою, гарна, як принцеса з казки, освітила його своїми проміністими очима і широко й довірчично сказала:

— Знаєте, я дуже мерзну, навіть літом. Прошу, дозвольте мені тепліше одягнутись... — Вона лагідно дивилася на нього і ще раз повторила: — Будь ласка, дозвольте.

Цей нелюд не вимовив ні слова. Він дивився на неї, потім мовчки вийшов. Наталя поглядала на допит.

За той час, що Й не було, Українки болем переболіли за нею.

— Хоч би не били Й, — журилась Леся. — Чого вони Й так довго тримають?

— Ніхто пані Наталі бити не буде. Ви бачите, яка вона, — сказала Кароля, — до всіх з довір'ям підіде, не злякається, і ніхто Й пальцем не торкне. Слідчий б'є того, хто зляканий сидить перед ним.

Марта подумала: «Може Кароля має рацію, але не цілком. Юрко Горюн не сидів перед слідчим перекликаний, Юрко не такий, а слідчий розбив йому

голову і бив стільцем куди попало. Але бити Наталю... Хай тому перше руки відсіхнуть! Бідний Юрко! Де він тепер, що з ним? Чи живий?»

Наталя вернулася на другий день після «атбою». Кожній хотілося вистрибнути Наталі назустріч, але робити рух у камері вночі було суверено заборонено. Наталя була така, як завжди: лагідна і уважна до всіх. Своїми проміністими очима вона подивилася на кожну, кожній усміхнулася, не була ні пригнічена, ні наляканана, тільки дуже втомлена. Роздягнулась, лягла між Лесею і Мартою. Лежала тихо-тихо, може й спала. А на другий день розказала, що цілу добу просиділа у тій камері, де сиділа Марта, у першій від дверей, на тих же дверях, припертих одним боком до стіни. Вночі не спала, бо була велика метушня — виїздили й приїздили авта, люди тупали по сходах і над головою по стелі, когось виводили з сусідніх камер і приводили. Вона чекала, що Й покличуть. Як добре, що Косинська дала їй своє хутро, бо там таки холодно. Вона завернулась в нього, зігрілась і заснула. Прокинулась коли вже був день. В усьому домі тиша. Вона з'їла хліба і цукорків і знову заснула.

— Бо мене солодке завжди заспокоює, — усміхнулася жінкам Наталя.

Увечорі знову піднялася метушня. Вона хотіла вмитись, та не було води. Знову з'їла хліба і цукорків. Прийшов солдат, вивід Й з камери, повів не наверх, а тут же внизу, в брунотно-червону кімнату без вікон з невидимими дверима.

— Це, певне, та, що Й ви в ній були, пані Марто.

Вийшов до неї слідчий, такий блідий і хворий. Сидів, курив, дивився на неї, розглядав Й, наче вона була не живою людиною, а якоюсь річчю. Я сиділа спокійно, бо я молилася Богу. Потім став задавати питання. Наталя відповідала: прізвище, ім'я по батькові, рік народження і т.д. Він записував. Вона говорила по-українському, він все розумів; він мав український акцент, видно був Українець. Записав усе, що йому треба було, тоді поклав перо і запитав:

— Не прізнайтесь?

— В чому?

— Для кого ви работали?

— Ви хочете сказати, для кого я шпіонила? Я не шпигунка. — Вона зустрілася з ним очима і щиро сказала: — І ніколи не була шпигункою. Я передала листа своєму чоловікові, бо пошта до Варшави неходить. Просила, щоб він через консульство викликав мене і мою донечку до себе, і ви знаєте, що це правда, бо цього мого листа ви маєте, бо через цей лист мене і забрали в тюрму. Який же це шпіонаж?

Слідчий ще питав Й, де вона жила за Польщі, що робила, що робить Й чоловік, але вже не записував нічого. Потім він дав Наталі прочитати те, що він написав і сказав підписати.

— І що цікаво: він говорив, як звичайно люди говорять, і погляд мав звичайний, а як підійшов до дверей, став кричати: «Не прізнайтесь? Не хатіте всю по-чесному рассказалі! Ми вас заставим! Ат саветской власті не скроєтесь! Падумайтє над тєм, що за чесное прізнаніе савецкая власті прощає преступніков». Не знаю, що з ним раптом сталося, бо він був блідий, наче хворий чи дуже втомлений, а став червоний і аж трясся від злости. Він став близько від дверей, на мене не дивився. Потім покликав солдата, що вивів мене надвір. І мене привезли в тюрму. — Прошу Бога, щоб стали знову приймати передачі, щоб я

одержала Олюніну хусточку і записку, писану не мамою, а тіткою, буду знати, що мама й Олюня спаслися від вивозу, а що зі мною буде — мені все одно.— Наталя дочекалася передачі: одержала рожеву Олюніну хусточку і записку, писану рукою тітки, що є в передачі і підписану бабунею, Ольгою Струтинською. «Св. Микола» передав записку: мама і Олюня у Львові. Наталя сиділа з запискою і хусточкою в руках і задоволено усміхалася. Не помічала сліз, що котилися у неї з очей одна за одною. Цікаво, що Зоя тепер говорила тільки по-українському, наче ніколи й не знала і не вживала іншої мови. Не відходила від Насті, про Польок забула, наче їх в камері й не було. Зоя ожила, бо повірила Насті, що знайде свого сина і батька, ожила Наталя, бо мама і Олюня у Львові, а й всім жінкам стало веселіше на душі, тому що ці дві молоді матері трохи заспокоїлись. Але щось сталося між Польками: вони все ще щось розпитували Казю, згомадившись в куточку за матарацами і радились, тихцем і стурбовано. Навіть Кароля виявляла якесь незадоволення. Українки то оповідали, то тихенько наспіували.

— Скажіть мені, Наталю, яку молитву ви промовляли собі, коли молились на допиті? — спітала Леся.

Наталя подивилась на Лесю, на Марту, на Настю, на Віру, потім подивилась у вікно.

— Свою молитву, Лесю. Я просила: Господи, Ісусе Христе, прийди зараз до мене, прошу Тебе! Я Тебе прошу, Господи, прийди і стань біля мене. Я нічим собі зарадити не можу, прошу Тебе, будь біля мене. Ти мене чуєш, Ти милосердний і добрий, будь біля мене і Ти мене навчиш і поможет мені. — Наталя зупинила свій погляд на Марті і додала: — І повірите мені, пані Марто, Ісус Христос був біля мене. Він стояв ось тут, зараз за мною, зовсім близько. Я знала, що Господь є біля мене, і мені було так добре. А Марта подумала: «Як першим християнам, що гинули меченичою смертю за віру Христову».

— Молитва моя, Лесю, завжди одна. Інколи я їЇ співаю, бо в інституті, в Перемишлі, ми їЇ співали, а тут говорю собі: «Боже єдиний, Творче всесильний!...» — і вона проказала її до кінця. Леся і Марта навчились її від Наталі. І ще Наталя навчила їх співати свою улюблену пісеньку:

Там на гороноці в злотій коршмоньці,
Там грають, там грають, грають гуслярі на
золоті цимбалі.

Там Ганя була, мед-вино пила...

Ця пісенька підходила Наталі: така мелодійна, така ніжна і вищукана, як сама Наталя. Навіть Кароля навчилась тієї пісеньки і своїм слабеньким голосом наспівувала її. Кароля навчилась і Лесіної пісні «Смутний вечір, смутний ранок», в якій співалось про дівчину, що зірвала травиченьку і козака, що спав, вдарила по личеньку, розбудила його і тим врятувала йому життя. Кароля повторювала собі слова тієї пісні і говорила:

— Скільки ніжності в тій пісні: Зірвала травиченьку і вдарила по личеньку. Як це гарно!

Леся розцвітала:

— Правда, пані Каролю? В наших піснях і ніжність, і краса, а пісня це душа народу. І душа Українців красива і ніжна, а також і відважна. Знищили нашу козацьку державу. Грабують, мучать і вбивають Українців вже три століття, а Українці є і змагаються, щоб повернути волю своєму народові.

І буде змагатись наш народ, поки не стане вільним.

Звичайно на політичні теми розмов у камері не провадилось. Ще за Топольської Польки відокремились, трималися разом, нишком про щось говорили, а коли зверталися до Українок, говорили по-польському. Тому й Українки, як зверталися до когось з них, то говорили по-українському. І це у вину нікому не ставилось і ніяких суперечок не викликало. З Польок шовіністкою була Куропатвінська. Вона жила у Варшаві і визвальна була на «креси» усвідомлювати «бєдну людек», якого Німці обдурили, що вони «Русини», а вони ж Поляки, треба їм сказати це треба їх «вернути на лоно ойцизни...»

В камері Польки не співали. Неваже ні одна з них голосу не мала? Про Каролю нема що й говорити: вона така слабенька, страшно худа; в чому душа її держиться? Голосу нема, голосно говорити не може, сил немає. Як вона вчилася в університеті? Може тоді мала більше сил і здоров'я. Вона ніколи про себе нічого не оповідала навіть Наталі, яку, видно, любила, з якою вела довгі розмови про університет, про професорів, про музеї, театри. Про Українок Кароля знала все: звідки вони, хто вони, хто у них залишився дома, за ким вони найбільше побиваються. За Каролю Українки знали лише те, що вона з обуренням вимовила після допиту, але Українки не ставили їй це в вину і чули до неї симпатію. Польки нічого й не оповідали, може хіба нишком одна одній. Тоді, певне, це було щось особисте. Наче вони нічого не бачили, нічого не читали. Марта попросила Куропатвінську щось оповісти з прочитаного чи пережитого. Вона ж мала вищу освіту. бувала заграницею. І Куропатвінська оповідала, що коли вона була закордоном, то бачила надзвичайно гарну капличку, наче зроблену з коронки. І друге: в Парижі, на вулицях продавці смажать картоплю, продають їх людям в паперових торбинках і люди тут же на вулиці ідуть і їдять. Нічого більше вона не оповідала зо своєї подорожі заграницю.

Голод тоді був у в'язниці, їсти давали юшку з бурякового і капустяне листя, ларка давно не було, харчових передач не приймали, і жінкам аж запахла золотиста підсмажена картопля. Якось жінок один-єдиний раз покликали на кухню чистити картоплю. Куропатвінська, а за її прикладом і решта жінок, клали на величезну гарячу плиту кусочки картоплі, припікали її і тіли їх напівсирі. Кухар був інший, не «Підперезаний». Він не сварився, а мовчки дивився, як вони забирали з плити припечену картоплю і зі смаком їли. В кухні увесь час був наглядач з рушницею. Говорити з кухарем не можна було, раз він сам не починав розмову.

Наталя оповідала, що у Варшаві були Українці-студенти, які часто голодували. Вони оповідали, що як мали сало, відрізували малесенький кусочек і клали його між щокою та зубами і тіли хліб, а сало лежало за зубами. Проте смак сала виходив і їм здавалося, що вони їдять хліб з салом.

— Якби мені зараз кусочек сала, я поклала б його за зуби. Навіть цей гливкий хліб який би був смачний, — додала Наталя.

З весни в камері на короткий час стали появлятися заарештовані жінки, Жидівки і Білоруски і не розбереш хто, ось такі, як Зоя — не то Українки, не то «Рускіє». Найчастіше їх ловили на кордоні і судили за перехід границі. Жидівки йшли в комуністичний «рай», а решта щось купити, щось виміняти і їх

судили за спекуляцію. Жидівки дуже побивалися, що вони у в'язниці, в чужому місті. Прийшла одна молода, висока, тоненька, чорнява, що дуже любила співати. Леся вчилася у українських пісень, а вона Марту і Лесю жидівських. Марта пригадала собі жидівську пісеньку, яку ще в дитинстві навчила у жидівочки-сусідка, і заспівала цю пісеньку, коли симпатична й дівчина за матарацами гірко плакала.

Ломаазах ибар бейтен, ибар бейтен!

Вус штейте лейма луден

Ломаазах ибар бейтен,

Гіб ма ессен флуден.

І тільки проспівала оце, як всі Жидівки розреготались, а чорнява Жидівочка перестала плакати і дивилася на Марту вже веселими очима. Ті розсмішило, як Марта вимовляє слова. І після того, як тільки засумує чорнявка, Марта співала тій це «лома азах», що значило (як думала Марта) «хай ми помиримся». Чорнявка не могла не сміятись, хоч ніколи не пояснила Марті, що саме у так розвеселює.

Забрали з камери тих в'язничок невідомо куди. Жінки заздалегідь давали тим, неполітичним, доручення зайти до тих рідних, але ні разу не було доказу, що вони заходили. Може пускали тих навколо, а вони боялись зайти, бо коли випускають кого з в'язниці, погрожують новим арештом, якщо вони будуть оповідати щось за в'язнів чи нав'яжуть контакт з тими близькими. Чорнявку забрали, а Марта все наспівувала ту пісню, яку навчилася від неї:

Іх ворте нох геворт міт дір цвай вертен реїн,
Іх ворте нох геворт, міт дір цузамен заг.

Знала, що і ці слова неправильно вимовляє. Це був спомин про Чорнявку-«шпигунку». Разом з кількома «границями», яких засудили за шпіонаж, забрали і Зою. Настя зв'язала у речі в два тлумаки, зв'язані докупи, один тлумак поклала на плечі, один перевісила на груди, перехрестила і сказала:

— Іди, дитино,— коли Зоя вже з усіма попрощалася.

І Зоя пішла з камери енергійним, швидким кроком, наче справді квапилась розшукати батька і сина. Зоя не плакала. Це вже не була та жінка, панілялечка, що кілька місяців тому прийшла в камеру і заївшлася плачем, як дитина.

Казя була молодша за Лесю, вища і міцнішої будови, на лиці звичайна «учениця». Нудилася вона в камері, бо до всього була байдужа: до співів, до оповідань, до в'язнів. Не хотіла дивтись на гори, на ліс. Завжди біля неї була Куропатвінська, чи брала Казя

їжу, чи молилася. Приходила Казя з допиту і ще здялена усміхалася Куропатвінській. Нікому не розказувала, як відбувається допит, який слідчий допитував у Сідаючи з Куропатвінською окремо від усіх, Казя шепотіла, Куропатвінська хіхікала і навчала Казю, давала їй поради, як поводитись на допиті. І раптом ці часті допити, що продовжувались місяць чи два, прекоротились. Проходили дні, тижні, а Казю на допити не брали. Казя, що взагалі була мовчазна, цілком затихла, та мрійний вираз не сходив з у неї лица.

Нарешті викликали Казю з камери. В конторі вона підписала свій виrok: 5 років примусових робіт буде найкращі свої юні літа «заключеною»... За що?

Як у неї хватило сили дійти з контори в камеру! Переступила поріг, вперлася в стіну і зсунулась на підлогу. Жінки кинулись до неї, висунули матараца, поклали у неї на нього. Казя задихалася, стогнала. Дали води. День був сонячний, верхня частина вікна відкрита, в камері свіже, чисте повітря, а Казя задихалася, билася в конвульсіях. Висунули всі матараці на середину камери, близче до вікна, положили на них Казю, а вона, бліда як стіна, шарпала на грудях одежду, звивалася в судорогах і стогнала на всю камеру. Біля неї стояли Кароля і Куропатвінська, махали перед у неї лицем бляшаними тарілками. Та Казя не робилося легше. На у неї крик в камеру зайшов наглядач.

— Захворіла дівчина,— сказала Кароля по-польському,— доложіть черговому хай викличе лікаря.

Незабаром увійшов начальник в'язниці, за ним ще якийсь військовий, Сердитий і наглядач.

— Что здесь такое? — запитав начальник.

Польки мовчали, а Казя, як назло, затихла.

— Дівчина захворіла,— своїм низьким голосом сказала Настя,— треба лікаря.

В той час Куропатвінська, махаючи тарілкою перед лицем Казі, нехотячи вдарила у неї по носі. Певне думала, що всі це зауважили і що всім стало смішно, і Куропатвінська захікала. Начальник швидко глянув на неї та на Казю, яка, почувши дотик до свого носа, кволо, вимученол усміхнулась. Начальник нічого не сказав, швидко вийшов з камери, за ним пішли і ті, з якими він прийшов. Двері не зачинились. Увійшли два наглядачі і Сердитий. Наглядачі підійшли до Казі.

— Вставай! — гукнув наглядач.

Казя злякано дивилася на нього; вона знову задихалася.

— Чаво стаїте? — просичав Сердитий. Наглядачі схопили Казю за плечі. Вона билася в тих руках і кричала на всю в'язницю. Вони витягнули у неї з камери і під у неї крик тягнули її по коридору, не в той бік, де був карцер в прибудові, а в протилежний до фронтових дверей. Казя не переставала дико кричати. Загриміли засови, одчинилися двері темного карцеру, про який писали хлопці, що був без вікон, цементовий і такий низький, що в ньому можна було лише сидіти, і то зігнувши голову, а повітря доходило лише через вузьку шпарку між дверима і підлогою. І в цю домовину кинули хвору дівчину! За що? За яку у неї вину перед Руськими кинули у неї у в'язницю, і так довго тримають в ній? Знайшли у неї досить в жандармерії? Та в тому ж досить, напевно, було зазначено, що вона не шпигунка! Та тим катам-Руським треба лише знати прізвище людини. Вони її замучать у тюрмі і на катарзі. Невинну людину! На протязі своєї вісімсотлітньої історії московщина була державою, якою керували виродки, які катували всіх, кого могла

досягнути їх рука. Катували без потреби, без сенсу, бо того вимагала їх азіяцька психіка. За що Казю «неделімую» засудила на п'ять років? За що її зараз кинули в цементову домовину, хвору і змучену?

А Казя все кричала і кричала. Не людина це кричала, це вив дикий, тяжко поранений звір. Чому вони замкнули її в карцер, що в кінці коридору? Бо там більше повітря, менше муки! І було б ще тому, що з того карцеру крику її не чути було б, а треба, щоб її крик чули всі в'язні і також страждали, щоб божеволії від думки, кого це так катують. Може і їх чекають такі муки?..

Крик Казі не вдавав. Жінки прислуховувались: може кат зглянеться і Казя вернеться в камеру? Та ніякого руху на коридорі. Тільки цей крик.

Кароля сиділа під вікном і курила. Куропатвінська стояла недалеко дверей червона, сутула і кусала своє нігти. Решта жінок сиділа чи на лаві, чи під матарацами. Тільки Настя, нечутно ступаючи босими ногами, швидко ходила по камері. Марта сіла біля Каролі і сказала Її, що Куропатвінська мусить застукити до наглядача і попросити завести її до начальника, щоб пояснити йому чому вона сміялась і чому Казя усміхнулась, попросити пробачити їй і пустити Казю в камеру. Кароля відповіла, що Куропатвінська цього не зробить, і що це не помогло б Казі.

— Ви бачили, який начальник був лютий? Він подумав, що Казя прикідається, і що вона і Куропатвінська сміялися з нього. Почекаємо, може для Казі це й краще. Хай покричить. Потім вам щось розкажу.

Коли стали роздавати вечерю, крику Казі вже не було чути. Втихла, чи забрали куди? Коли ішли з оправки, Лесі вдалось заглянути в очко другого карцеру. Казі там не було. Більше вона не заглядала в очка, бо остерігалась «битовичок», які тоді ще були в камері.

Пройшло три доби. Одчинилися двері в камеру. Ніхто не заходить. Жінки повставали: чи не начальство яке йде? Ніхто не заходить. А потім, нечутно, тримаючись плечима стіни, всунулась Казя. Була синя, аж прозора, личко мале, як у дитини. Польки підхопили її, посадили біля матараців, а самі посилювались над нею і щось тій говорили. Наталя, Леся, Марта, Настя і Віра сиділи поміж інших жінок і здалека приглядалися до них.

Вчора Кароля розказала Марті все, що знала про Казю і її допити. Молодий у неї був слідчий. Допит почав з компліментів і залишання. Казав, що він обурений, що таке гарне дівчина сидить у в'язниці, коли зараз літо надходить. Він все зробить, щоб її пустити додому. Вони будуть зустрічатися в парку і на горах. На допитах він говорив, що в'язні зле роблять, що не говорять правди. «Савецька влада» ча всій землі найбільш добра і справедлива влада. Коли бачить, що людина говорить правду, звільнюють одразу. Але як знати, що людина невинна, коли в'язні мовчать або говорять неправду, заперечують те, що слідчі вже знають про неї? Треба говорити правду, тоді все виясниться і людина піде додому. І Казя розказала йому правду, що вона два роки тому пішла в Україну, там хотіла знайти своїх рідників батьків. На кордоні її зловила польська жандармерія. Вона не говорила, хто вона, бо знала, що її прибраний батько, відомий адвокат, прийде за нею і забере її додому. А вона так хотіла знайти своїх рідників батьків! На допитах мовчала. Польки стали її бити гумовими талисманами по ч'ятах. Вона не могла знесті того болю і сказала,

хто вона. Зателефонували до адвоката, він приїхав і забрав її додому. Поляки думали, що вона шпигунка. А вона не шпигунка, не знає за що її поляки били, як і тепер не знає, за що сидить у в'язниці. Слідчий так співчував її, він дивився на неї такими добрими очима, повними сліз. Він взяв її за руку і сказав, що добре, що вона йому все розказала і що він скоро випустяте. Він зайде до її батьків, і вони всі разом підуть в кіно. А на наступних допитах був ще ласкавіший, говорив, що повинні пройти «формальності», що це забере трохи часу, може за два тижні, може більше. Дуже йому він шкода, але хай потерпить. Він знає, що багато людей сидить невинно. Вони, слідчі, часто про це говорять, що жінок усіх треба пустити додому, бо вони напевно дуже нудяться в камері. Так йому шкода цих жінок! Напевно вони, бідні,плачуть...

— Ні, не плачуть. — І Казя широ відкривала рот, що роблять жінки в камері, а на дальші запитання відповідала, що говорить кожна зокрема. Кат давався про все, що хотів знати. Леся ховалась за своїми записками. Польки не знали про її листування з хлопцями, тому і слідчий не довідався. А про вішака Казя розказала, що Леся вилазить на нього, дивиться надвір, коли в'язні ідуть на «каправку» і що вона знає всі камери і всіх в'язнів. Розказала про розмови Леся з Олексинчанами, тому забрали вішака і Олексинчан. Хто знає, що він ще у неї вилитав і що ще виявилось у в'язниці, але до того, що в'язнів покарали, позбавивши їх передач на шість тижнів, в значній мірі спричинилася Казя. Така була думка Каролі. Про ті «залицяння» знала Куропатвінська і не пояснила Казі, як треба ставитись до «залицянь» Руського, а навпаки, тішилася разом з Казею.

Негідник закрутів Казі голову, умовив сприймати допити як міле побачення, випитав все і перестав кликати на допити. Це був перший удар для Казі. А коли вона довідалась, що засуджена на п'ять років, не могла знесті цього другого удара і захворіла.

Не огиду і обурення відчули Українки до Казі, а глибоку жалість, бо Казя ще дитина, і ця дитина тепер тяжко каралась за свою довірливість, бо Марта оповідала їй цю сумну історію, яка дуже вплинула на Леся. Вона ходила задумана і сумна. Правда ще на останньому допиті Леся була чимсь дошкільно вражена. Звичайно Леся оповідала весь перебіг допиту, і всі з зацікавленням слухали, а після останнього допиту сказала Марті.

— Розкажу вам все після суду.

Марта не розпитувала, бо бачила, що трапилось щось, що Леся болить згадувати.

Через шість тижнів стали приймати передачі. Марта одержала лише один шляфрок, і то не срій, а Надюсин, правда також теплий і довгий, але чому Надюсин, а не свій? Настя сиділа на лавці, побачила, що Марта задумалась над шляфро ком і підійшла до неї.

— Нічого вже з моїх речей, Настю, немає. Правда, за той час скільки передач треба було принести мені! Певно, біда дома, що мусили продати тій новий шляфрок, — сумно сказала Марта.

Настя в саме вухо сказала Марті:

— А чи інша вашому шляфро ком були такі гудзики? Ви добре роздишітесь. Вам Надюся писала, щоб ви добре розглядали те, що вона посилає, бо записку тепер трудно передати. Може в тих гудзиках щось є...

(Закінчення в наступному числі)

ПОЖЕРТВИ НА ВИДАВНИЧИЙ ФОНД

«АНАБАЗИСУ»

від 1 квітня до 1 липня 1985 р.,

КАНАДА

Артеменко Ф. — 4; Максим'юк Д. — 4; Андерст Н. — 4; Антонович В. — 9; Суровий О. — 9; Баб'як Б. — 4; Остринська Л. — 4; Гурко С. — 4; Ліцина Л. — 4; Баб'як С. — 4.

ЗСА

Пісоцький С. — 4; Лоян В. — 6; Німилович М. — 11; Козюпа Н. — 6. Сава Лис — 10; О. Струс — 5; В. Ліщинецька — 10; М. Кміотек — 5; Р. Палка — 10; Й. Ікавий — 10; Т. Швабінська — 10; М. Адамович — 10; М. Роуз — 10; М. Палка — 20; З. Бессер — 20.

НІМЕЧЧИНА

Огородник В. — 20 м.

ВСІМ ЖЕРТВОДАВЦЯМ — ЩИРА ПОДЯКА!

ЗМІСТ

ВАЛЕНТИН МОРОЗ. Найновіші тенденції в Україні	5
VALENTYN MOROZ. Liberty on "Radio Liberty"	9
L. HORDYNSKY. Anti-Red Knocked Off Air	12
Матеріали з України	12
ЯРОСЛАВ ЛЕВЕДИНСЬКИЙ. Новий переклад "Слова..."	14
ЛЕВ ГОРДИНСЬКИЙ. Літературний вечір Валентина Мороза	17
Збірка на книгу ВАЛЕНТИНА МОРОЗА "Чи треба українського візенталя?"	18
VALENTYN MOROZ. The Concept of Global Ukrainianism	19
Г.СЛОВОДЯНИК. Дивне товариство	22
В.НІНЬОВСЬКИЙ. Чорно-коричневий голокост в Україні	24
Д.ЮНІК. Думки з приводу 46-ї річниці проголошення самостійності Карпатської України	26
МАРІЯ КРЕМІНЯРІВСЬКА. Золотий мій, дорогий мій	30

